

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Гуманітарно-педагогічний факультет

УДК 37.013.3-053.2/.6:352.07

ПОГОДЖЕНО

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету

Завідувач кафедри
соціальної роботи та реабілітації

Інна САВИЦЬКА

Ірина СОПІВНИК

«___» _____ 2024 р.

«___» _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

**«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
ДИТИНИ В УМОВАХ СЕЛИЩНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД»**

Спеціальність

231 Соціальна робота

Освітня програма

Соціально-психологічна реабілітація

Орієнтація освітньої програми

Освітньо-професійна

Гарант освітньої програми

доктор педагогічних наук, професор

Ірина СОПІВНИК

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

доктор педагогічних наук, професор

Ірина СОПІВНИК

Виконав

Максим ДАВИДЕНКО

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Гуманітарно-педагогічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри
соціальної роботи та реабілітації
_____ Ірина СОПІВНИК
«__» _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ
Давиденкові Максимові Руслановичу

Спеціальність	231 Соціальна робота
Освітня програма	Соціально-психологічна реабілітація
Орієнтація освітньої програми	Освітньо-професійна

Тему магістерської кваліфікаційної роботи **«Соціально-педагогічний супровід забезпечення прав дитини в умовах селищних територіальних громад»** затверджено наказом ректора НУБіП України від «18» грудня 2023 р. № 2318 «С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру 25 жовтня 2024 року

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи – нормативно правові документи, які регулюють питання забезпечення прав дитини; наукові парці дослідників

Перелік питань, які потрібно розробити:

- 1) Здійснити аналіз стану розробки проблеми прав дитини в науковій літературі.
- 2) Проаналізувати нормативно-правову базу з питань прав дитини.
- 3) Діагностувати рівень обізнаності дітей, що зростають в умовах селищних територіальних громад, щодо своїх прав.
- 4) Обґрунтувати методику соціально-педагогічного супроводу забезпечення прав дитини в умовах селищних територіальних громад.

Дата видачі завдання «14» вересня 2023 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи
доктор педагогічних наук, професор

Ірина СОПІВНИК

Завдання прийняв до виконання

Максим ДАВИДЕНКО

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ	
1.1. Становлення міжнародних стандартів прав дитини. Конвенція ООН про права дитини.....	8
1.2. Нормативно-правова база України з питань забезпечення прав дитини.....	18
1.3 Сутність соціально-педагогічного забезпечення прав дітей	26
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ СЕЛИЩНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД	
2.1 Особливості соціальної роботи в умовах селищних територіальних громад.....	31
2.2 Напрями та форми забезпечення прав дитини в умовах селищних територіальних громад	46
Висновки до розділу 2	52
РОЗДІЛ 3. ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ОБЗНАНОСТІ ДІТЕЙ У ВЛАСНИХ ПРАВАХ В УМОВАХ СЕЛИЩНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ	
3.1 Методологічні засади дослідження	56
3.2 Аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження	63
Висновки до розділу 3.....	75
ВИСНОВКИ	78
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	80
ДОДАТКИ.....	85

ВСТУП

Інтеграція України в європейське співтовариство, побудова громадянського суспільства й правової держави, гуманізація освітньої парадигми – усе це в сукупності ставить на порядок денний питання про гарантії держави щодо забезпечення прав і можливостей дітей у нових макрота мікросередовищах, які водночас мають сприяти успішній соціалізації молодого покоління завдяки дії різних соціальних інститутів: школи, сім'ї, товариства ровесників, неформальних груп тощо.

Один із фундаментальних показників правової держави – забезпечення інтересів та прав дітей і молоді. Захистити й зберегти фізичне, психічне та соціальне здоров'я підростаючого покоління – це завдання не тільки соціально-педагогічне, але й загальнодержавне.

Разом з тим, ні в кого не викликає сумніву той факт, що рівень забезпечення прав дітей у селищних територіальних громад значно відрізняється від аналогічного показника в містах [8].

Українське село, зазнавши численних і не завжди доречних, а часом і шкідливих соціально-економічних перетворень за минуле століття зберегло свою самобутність. Із здобуттям України незалежності, з'явилася надія на динамічний розвиток села, котре завжди було джерелом національної свідомості, оберегом духовності та традицій. Проте глибока економічна криза 1990-х років, світова економічна криза 2008 року, пандемія ковіду 2019 року, війна росії проти України, що триває від 2014 року, а особливо повномасштабне вторгнення росії в Україну 2022 року зумовили ряд проблем та соціальних явищ, що негативно вплинули та продовжують впливати на становище всього сільського населення, а особливо його найуразливішої категорії – дітей.

Наявність вказаних тенденцій в селищних територіальних громадах нашої держави, російсько-українська війна, що триває майже 11 років, а також соціальна важливість проблеми забезпечення прав дітей зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Поняття «забезпечення прав дитини» тісно пов'язана з більш ширшим поняттям «охорони дитинства» та вужчими поняттями «соціальний захист», «захист прав дитини», які, як показує теоретичний аналіз наукових джерел, були предметом досліджень у соціальній педагогіці та юриспруденції.

Питання охорони дитинства вивчалися наступними вітчизняними фахівцями соціальної сфери: О. Караман, І.Ковчиною, Л. Оліфіренко, Т. Піддубною, І. Клемановичем, Л. Кальченко та ін.

У юриспруденції «соціальний захист» розглядається як сукупність законодавчо закріплених економічних і правових гарантій зі створення сприятливого для людини навколишнього середовища, гарантій її прав і свобод (О.Мачульська, Ж.Горбачова, І.Сирота, Є.Хапланова).

Соціальний захист пов'язують з підтримкою тих груп населення, які перебувають в особливо складному положенні (Р.Корнюшина, Ф.Мустаєва), його розглядають як діяльність з охорони материнства і дитинства, надання допомоги родині (І.Зверева, Т.Лодкіна), захистом прав дітей (Г.Лактіонова, Ж.Петрочко).

Соціальний захист дитинства тісно пов'язаний із соціальною політикою держави, спрямованою на подолання негативних тенденцій і стабілізацію сприятливого становища дітей, з формуванням позитивних змін у ставленні держави та суспільства до дітей, створенням реальних передумов для подальшої позитивної динаміки процесів життєдіяльності дітей (Є.Рибінський) і здійснюється шляхом комплексного сприяння дитині з боку держави у вирішенні різноманітних проблем, пов'язаних із соціальними ризиками (В.Тасєєв). [26]

Деякі актуальні проблеми щодо визначення соціально-педагогічних умов реалізації прав дитини відображені в педагогічних дослідженнях, які стосуються: соціально-правового захисту дитини (З. Галковська, Н.Малярова, М. Несміянова та ін.); правового захисту й охорони здоров'я дітей (Т. Бойченко, О. Вакуленко, Л. Сущенко й ін.); сімейно-правової політики (Г. Бевз, А. Капська, П. Синютка та ін.); правового виховання школярів (Л.

Кузьменко, В. Оксамистний, М. Фіцула й ін.); соціально-правових основ діяльності психологічної служби в системі освіти (О.Дорогіна, І. Козубовська, І. Мигович та ін.); історії розвитку прав дітей (В. Боцяновський, Ю. Василькова, Л. Волинець, Р. Доватор, й ін.); підготовки спеціалістів у навчальних закладах щодо захисту прав дітей (І. Ковчина, Л. Міщик, Є. Рибінський).

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні методики соціально-педагогічного супроводу забезпечення прав дитини в умовах селищних територіальних громад.

Здійснення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

1. Здійснити аналіз стану розробки проблеми прав дитини в науковій літературі.
2. Проаналізувати нормативно-правову базу з питань прав дитини.
3. Діагностувати рівень обізнаності дітей, що зростають в умовах селищних територіальних громад, щодо своїх прав.
4. Обґрунтувати методику соціально-педагогічного супроводу

забезпечення прав дитини в умовах селищних територіальних громад.

Об'єкт дослідження: соціально-педагогічний супровід дітей.

Предмет: методика соціально-педагогічного супроводу забезпечення прав дитини в умовах селищних територіальних громад.

Досягнення мети дослідження передбачає використання наступних **методів** дослідження:

теоретичні: аналіз наукових праць для вивчення стану розроблення проблеми; аналіз законодавства, порівняння й узагальнення науково-теоретичного матеріалу, аналіз статистичних документів;

емпіричні: анкетування, метод експертних оцінок, методи математичної статистики для опрацювання результатів експерименту.

Експериментальна база дослідження: Ставищенський навчально-виховний комплекс «загальноосвітня школа I-III ступенів – юридичний ліцей» № 2 ім. О. С. Паланського. (Київська область).

Апробація дослідження. Окремі результати дослідження апробовано в доповідях на конференціях і науково-практичних семінарах різних рівнів, зокрема на Міжнародній очно-дистанційній науково-практичній конференції «Сучасні гуманітарні дослідження молодих науковців у глобалізаційному світі: виклики, інновації, безпека» (м. Київ, 06.11.2023), на II Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих наукоців «Світ у медіа, медіа у світі: тенденції і перспективи» (м. Київ, 28.10.2024), а також на Всеукраїнському науково-практичному вебінарі «Цілі сталого розвитку України в пан'європейському контексті» (м. Київ, 26.09.2024).

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (48 позиції), додатків. Повний обсяг роботи становить 100 сторінок, із них основного тексту – 79 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ

1.1 Становлення міжнародних стандартів прав дитини. Конвенція ООН про права дитини

Тривалий час в правовому аспекті дитину розглядали як другорядний матеріал, з якого тільки повинна утворитися повноцінна людина. Так, байдужість у ставленні до дітей панувала до кінця середньовіччя. Вбивство і занедбання новонароджених дітей були повсякденною практикою в ранні періоди людської цивілізації. З IV по XIII століття вбивство чи залишення немовлят напризволяще були чи не єдиним методом планування сім'ї. Дітей з вадами розвитку, або тих, хто багато плакав, часто вбивали. Хлопчиків вважали більш цінним, ніж дівчат. До XVII століття від половини до двох третин всіх дітей не доживали до 20 років через хвороби, погані умови життя, а в більшості через недогляд в ранньому віці. Лише у XVI столітті дорослі почали цікавитися дітьми. Було визнано, що діти мають якісні відмінності від дорослих, які слід враховувати в освіті та вихованні.

Моралісти XVI-XVII століття бачили дітей «поганими», а освіта (виховання та дисципліна) повинна їх зробити хорошими. При цьому особлива роль відводилася школі та сім'ї. Романісти XVIII століття (Ж.-Ж.Руссо, І.В. Гете) навпаки вважали дітей «хорошими від народження». Тому вони наголошували, що дітей слід захищати від розбещуючого впливу культури. Незважаючи на певну полярність, обидва підходи виявляли цікавість до дітей як до окремої групи «категорії».

Американський дослідник Ллойд деМос запропонував своєрідну історичну типологію домінуючих стилів у вихованні та освіті дітей:

1. «Дітовбивство» (від античності до IV століття н.е.) – вважалося, що дитина не має душі, вона не важлива, тому її можна викинути геть.

2. «Занедбання» (IV- XIII століття) – допускалося, що у дитини є душа, але вона не важлива.
3. «Суперечливість» (XIV-XVII століття). У вихованні домінувала ідея, що дитину можна «виліпити», сформувати за бажанням дорослих.
4. «Нав'язливість» (XVIII століття, епоха Просвітництва) – мета цього стилю виховання полягає у формування волі та характеру дитини.
5. «Соціалізація» (XIX століття) – стиль виховання, який базувався на наслідуванні дітьми бажаних нормативних зразків.
6. «Допомога» (з середини ХХ століття) – дитині необхідна підтримка та допомога в процесі освіти й виховання. [37]

На початку ХХ століття права дитини розглядались, в основному, як міри по захисту від економічної експлуатації, рабства, торгівлі дітьми, проституції неповнолітніх.

У 1919 році права дитини отримали міжнародно-правове визнання завдячуючи англійці Еглантайн Джебб. Вона створила фонд під назвою «Врятуйте дітей» з метою надання допомоги тисячам нужденних дітей по всій зруйнованій Першою світовою війною Європі. Проте її задуми були спрямовані на більше, ніж надання екстреної допомоги. У 1920 році, приїхавши до Женеви, вона утворила міжнародний союз «Врятуйте дітей», який згодом був реорганізований у Міжнародний союз захисту дітей. [5]

У 1924 році Ліга націй приймає Женевську декларацію з прав дитини, проект якої був підготовлений Міжнародним союзом захисту дітей. У Декларації проголошуються права дитини для умов, необхідних для фізичного, морального і духовного розвитку; на особливу допомогу у випадку голоду, хвороб, інвалідності чи сирітства; на звернення за допомогою у випадках гострої потреби; на свободу від економічної експлуатації; на виховання, що сприяє формуванню почуття соціальної відповідальності.

Структурно Декларація 1924 р. є достатньо компактним документом, що складається всього з п'яти основних програмних пунктів:

1. Дитина має отримувати усі засоби, необхідні для її нормального матеріального і духовного розвитку.

2. Голодна дитина має бути нагодована; хвора дитина має бути доглянута; дитина у скруті має отримати допомогу; сирота або безпритульна дитина має отримати притулок і догляд.

3. У лихі часи дитина першою має отримати допомогу.

4. Дитина повинна мати засоби для існування і захист від будь-яких форм експлуатації.

5. Дитина має бути вихована з усвідомленням того, що її кращі якості повинні служити іншим людям.

Дослідниця міжнародного дитячого права О.І. Вінгловська відмічає, що прогресивний спеціальний принцип міжнародного захисту прав дитини – «дитина, зважаючи на її фізичну та розумову незрілість, потребує на спеціальну охорону та піклування, включаючи належний правовий захист, як до, так і після народження» було [4] – був вперше сформульований саме в цьому документі. Але ні в майбутньому Статут Організації Об'єднаних Націй, ні в Загальну декларацію прав людини цей принцип не було включено.

В Статуті ООН (підписаний 26 червня 1945р.) закріплено принцип недискримінації прав людини і основних свобод для всіх, а в п.2 ст.25 розширення за рахунок визнання рівних прав дітей незалежно від того, народилися вони в шлюбі або поза шлюбом. [38]

У 1948 році ООН прийняла Загальну декларацію прав людини, в якій зазначалося, що діти повинні бути об'єктом особливого нагляду і допомоги. В ст.2 принцип недискримінації отримав закріплення і потім, внаслідок визнання його обов'язкової сили, перетворився у звичаєву норму міжнародного права. [10]

Вже у 1959 році ООН прийняла Декларацію прав дитини, в якій принцип спеціальної охорони дитини та особливого піклування про її права почав набувати загального визнання. [6]

Документ містив 10 коротких декларативних статей, програмних положень, які призивали батьків, окремих осіб, державні органи, місцеву владу й уряд визнати викладені в ній права свободи й дотримуватися їх. Так, у ст.1 проголошено, що перелічені в Декларації права повинні визнаватися за усіма дітьми, без будь-яких винятків та обмежень. Особливістю прав дитини є необхідність спеціального захисту цих прав, щоб були забезпечені можливості та сприятливі умови щодо вільного й повноцінного розвитку дітей. Якнайкраще забезпечення інтересів та потреб дитини – ось головний пріоритет у захисті прав дитини.

Принципи декларації значно вплинули на політику урядів, проте такий документ не зобов'язував уряди держав поводитися певним чином по відношенню до дитини, він не має певної обов'язкової сили, а носить лише рекомендаційний характер.

В ст.24 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН, закріплена норма про недискримінацію дитини за будь-якими ознаками, право дитини на ім'я та громадянство. В п.1 цієї статті закріплено право кожної дитини “на такі засоби захисту, які необхідні в її становищі як малолітнього з боку її родини, суспільство та держави”. [18]

В п.3 ст.10 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права (затверджений ООН 18 грудня 1966 року) передбачені особливі заходи охорони і допомоги відносно всіх дітей і підлітків без будь-якої дискримінації за ознакою сімейного стану або будь-якою іншою ознакою. Крім того, в цьому пункті ст.10 Пакту закріплено право на захист дітей і підлітків від економічної і соціальної експлуатації, свобода від застосування їх праці в галузях шкідливих для їх моральності і здоров'я або загрозливих для життя або таких, що можуть зашкодити їх нормальному розвитку. Порушення цих прав і свобод повинно каратися відповідно із законом. Держави також повинні встановити вік, нижче якого користування оплачуваною дитячою працею заборонено і карається законом. Таким чином, ці договірні норми

передбачають спеціальну охорону дитини та особливе піклування про її права. [18]

На фоні змін в міжнародному праві, в економічному та соціальному становищі людини, погіршення положення дітей в країнах з низьким соціально-економічним розвитком, стали необхідні більш конкретні закони й заходи, міжнародні договори щодо захисту й забезпечення прав дитини.

Тому у 1979 Польщею була лінійована розробка Конвенції ООН «Про права дитини». Через 10 років, 20 листопада 1989 року вона була прийнята резолюцією № 44/25 Генеральної Асамблеї ООН. На теперішній час Конвенція ратифікована 193 країнами світу, крім США та Сомалі. В нашій державі цей документ був ратифікований Постановою Верховної Ради №789XII від 27 лютого 1991 року та набув чинності 27 вересня 1991 року. [45]

20 листопада 2024 році світова спільнота відзначала 35-річчя підписання Конвенції ООН про права дитини. [48]

Конвенція – документ високого міжнародного рівня, який має велику обов'язкову силу для держав, які його ратифікували.

Згадуваний раніше спеціальний принцип міжнародного захисту прав дитини в повному обсязі отримав закріплення і прогресивний розвиток саме в Конвенції. На сучасному рівні в цьому міжнародному договорі закріплені права і свободи дитини. Основним правовим принципом захисту дітей є рівність прав усіх дітей.

Вінгловська О.І. зазначає, що в Конвенції про права дитини закріплені у вигляді договірних норм головні права і свободи дитини, які уточнюють і деталізують загальні принципи Декларації прав дитини 1959 року. Нормативне закріплення відзначених прав та свобод у вигляді міжнародних стандартів прав дитини породжує міжнародно-правові зобов'язання держав-учасниць Конвенції про права дитини 1989 р. прийняти міжнародні і національні засоби їх імплементації [4].

Подальше обговорення питання про дотримання прав і свобод дитини на міжнародних конференціях і в міжнародних органах засвідчило

необхідність подальшого розвитку і закріплення міжнародних стандартів прав дитини. Так, Всесвітня конференція з прав людини у Відні в 1993 році відзначила необхідність додаткового захисту дітей від сексуальної експлуатації, включаючи дитячу порнографію і проституцію, шляхом розвитку діючих стандартів прав дитини і застосування додаткових міжнародних і національних засобів. Всесвітній конгрес проти сексуальної експлуатації дітей в 1996 році підкреслив, що кожна дитина має право на повний захист від всіх форм сексуальної експлуатації та насильства і визнав комерційну сексуальну експлуатацію насильством над дитиною, сучасною формою рабства чи примусовою працею. Міжнародна конференція по народонаселенню і розвитку 1994 році відзначила необхідність нових зусиль держав для розгляду проблем невиконання міжнародно-правових зобов'язань в галузі забезпечення прав дитини [24].

Тому постало питання про доповнення Конвенції про права дитини шляхом розробки додаткових протоколів щодо заборони такої сучасної форми рабства, як вилучення у дитини органів; про особливі заходи захисту дітей, які залишилися без догляду; про заборону сексуальної комерційної експлуатації дітей, про заборону сексуального насильства у вигляді інцесту; про викорінення дитячих шлюбів та дискримінації відносно неповнолітніх вагітних жінок та матерів; про участь дітей в оцінці діяльності в галузі розвитку; про захист дітей, які є жертвами хвороб, включаючи СНІД. Відповідно, в 2000 році додаткові протоколи були затверджені та ратифіковані парламентом України (у 2003 році – факультативний протокол щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії та у 2005 році – щодо участі у збройних конфліктах) та стали частиною національного законодавства [32].

Аналізуючи зміст Конвенції про права дитини, слід зауважити, що її метою є встановлення стандартів для захисту дітей від зневаги та образ, з якими вони стикаються до певної міри щодня в усіх країнах. В ній беруться до уваги різні культурні, політичні та економічні особливості держав, що є дуже

важливим фактором. Проте, на першому плані – права дитини. В документі дитину визнано суб'єктом права, а її інтереси – пріоритетними перед потребами суспільства.

Положення Конвенції можна звести до чотирьох основних вимог, які мають забезпечити права дітей на: виживання, розвиток, захист і забезпечення активної участі в житті суспільства. При цьому в Конвенції закладено два цілепокладаючі принципи:

- дитина є самостійним суб'єктом права, тому охоплюючи весь комплекс громадських, політичних, економічних, соціальних і культурних прав людини, Конвенція одночасно визначає, що реалізація одного права не віддільна від реалізації інших;

- пріоритетність інтересів дітей перед потребами сім'ї, суспільства, релігії. Свобода, необхідна дитині для розвитку своїх інтелектуальних, моральних і духовних здібностей, потребує не лише здоров'я і безпечного середовища, які відповідають рівню за нормами охорони здоров'я, забезпеченню нормами харчування, одягу і житла, але й надання всього цього в першу чергу.

Водночас в цьому документі зафіксовані особисті, соціальні, культурні і політичні права дитини. До особистих відносяться права: на життя, на ім'я, на набуття громадянства, на піклування з боку батьків, на збереження своєї індивідуальності, право бути заслуханою у ході будь-якого розгляду, що стосується дитини; право на свободу совісті та релігії; право на особисте та сімейне життя; на недоторканість житла; таємницю кореспонденції; право користуватися найдосконалішими послугами системи охорони здоров'я; благами соціального забезпечення; на рівень життя, необхідний для її розвитку; на освіту; на відпочинок; на особистий захист: від викрадень та продажу, від фізичних форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, участі у військових діях; право на вжиття державою всіх необхідних заходів щодо сприяння фізичному, психічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою зловживань або злочину.

Права, викладені в Конвенції, умовно можна поділити на три частини:

1. Забезпечення (provision): право володіти певними речами, отримувати певні послуги та мати доступ до них (мова йде про ім'я та громадянство, медичний догляд, освіту, відпочинок та ігри, опікування інвалідами, сиротами та біженцями).

2. Захист (protection): право бути захищеним від дій, що завдають шкоди дитині (наприклад від розлучення з батьками, залучення до воєнних дій, комерційної, економічної чи сексуальної експлуатації, фізичного чи психічного знущання тощо).

3. Участь (participation): Дитина має право бути почутою, коли приймаються рішення, що стосуються її життя. Підростаючи, дитина повинна мати дедалі більше можливостей брати участь у житті суспільства, готуватися до самостійного життя, користуватися правами свободи думки та слова, вибору культури, релігії та мови.

Ж.В. Петрочко пропонує цікаве розуміння Конвенції, як документа, що забезпечує потреби дитини [21]. Так, вона зазначає, що в основі прав дитини лежать її потреби, Відповідно сукупність актуалізованих прав залежить від виявлення фактів порушення потреб та інтересів дитини, що перешкоджають її розвитку. Дослідниця пропонує співвідносити потреби дитини з її правами, окресленими в Конвенції ООН про права дитини:

– біогенним потребам дитини відповідають: право на життя (стаття 3), на виживання та розвиток (стаття 6), право на медичну допомогу (стаття 24), право на соціальне забезпечення (стаття 26), право на рівень життя, необхідний для її фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку (стаття 27), захист від незаконного вживання наркотичних та психотропних речовин (стаття 33), захист дитини від сексуального домагання (стаття 34);

– психогенним потребам: право отримати відповідну інформацію (стаття 17), свобода думки, совісті та релігії (стаття 14), право на освіту (стаття 28), розвиток особистості, талантів, розумових та фізичних здібностей

(стаття 29), право на відпочинок, дозвілля та участь у культурному та творчому житті (стаття 31), захист від утручання в особисте життя, сімейне життя, недоторканість житла, таємницю кореспонденції (стаття 16), на збереження своєї індивідуальності (статті 7, 8) та ін.;

– соціогенним потребам: недискримінація (стаття 2), право на захист від найгірших форм дитячої праці, торгівлі дітьми, експлуатації, катувань (статті 32 – 39), захист від зловживань та недбалого поводження (стаття 19), на сімейні зв'язки та піклування з боку батьків (статті 5, 7 – 10, 18, 21, 25), на свободу асоціацій та мирних зборів (стаття 15), право не бути скривдженою (стаття 37), вільно висловлювати свої погляди (стаття 12) та ін.

Проте, усі потреби особистості не можуть бути представлені в категорії «права», іншими словами, права людини не можуть охопити всі потреби людини, оскільки і в принципі не можуть бути задоволені всі потреби людини. Права більшою мірою стосуються необхідностей і майже не охоплюють потреби щодо рівності матеріального забезпечення чи умов проживання, життєвої різноманітності чи зміцнення стосунків з іншими людьми, пошуку смислу життя та ін. Такі потреби, якщо це можливо, задовольняються кожною людиною окремо чи, наприклад, за допомогою сім'ї. Разом з тим, зауважує Ж.В. Петрочко, проголошені права дитини не можуть суперечити її потребам для гармонійного розвитку.

Конвенція надає точки відліку, за допомогою яких можна вимірювати ефективність зусиль різних країн щодо поліпшення життя дітей. Кожні п'ять років уряди мають звітувати перед Комітетом ООН з прав дитини. Згідно зі ст.43 Конвенції про права дитини такий Комітет складається з десяти експертів, які обираються таємним голосуванням, із числа внесених до списку осіб, висунутих державами-учасницями. Кожна держава-учасниця може висунути одну особу з числа своїх громадян. Згідно ст.44 держави-учасниці зобов'язуються подавати Комітетові через Генерального секретаря ООН доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав. Члени Комітету оцінюють їхні

успіхи, зустрічаються з представниками уряду та прислуховуються до думок недержавних організацій перед тим, як надати рекомендації щодо вдосконалення роботи у кожній країні.

Так, восени 2008 року Уряд України узагальнив та передав на розгляд Комітету ООН із захисту прав дитини Зведену III та IV періодичну національну доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини (2002-2006 рр.). Документ охоплює реалізацію всіх прав, визначених Конвенцією, з особливо детальною інформацією стосовно реалізації права дітей виховуватися у сім'ї. Надана інформація особливо детально висвітлює законодавче поле захисту прав дитини в Україні [15]. Водночас, на думку коаліції громадських організацій в документі недостатньо висвітлюються особливості реалізації чинного законодавства на практиці [1].

Координатором від ООН щодо надання допомоги у забезпеченні прав дітей є спеціалізована структура – Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) (англ. UNICEF: United Nations International Children's Fund). Фонд створений 11 грудня 1946 року, загальна мета його діяльності – поліпшення стану здоров'я, харчування, умов існування дітей в країнах, де відкриті його представництва. В Україні ЮНІСЕФ працює з 1997 року, напрями його діяльності визначені спеціальною Угодою про співпраці з Урядом України. За цей час Фонд надав Уряду України допомогу, яка дозволила розробити і реалізувати низку програм у галузі охорони здоров'я, води і санітарії, освіти та захисту прав дітей.

ЮНІСЕФ надає життєво необхідну допомогу дітям і сім'ям, які постраждали через війну в Україні. А з початку повномасштабної війни ЮНІСЕФ розпочав в Україні програму гуманітарної підтримки «Спільно», яка забезпечує дітей та їхні родини соціальними послугами та захистом. [3]

1.2. Нормативно-правова база України з питань забезпечення прав дитини

В Україні створено основні засади законодавчого забезпечення сфери захисту прав дітей. Акти, що регулюють діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в цілому відповідають загальносвітовим гуманітарним підходам та положенням Конвенції ООН про права дитини.

Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III є ключовим у системі законів, спрямованих на захист прав дитини. Він передбачає систему заходів охорони дитинства, до яких належать:

- визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, узгодження його з міжнародними правовими нормами в цій сфері;
- забезпечення належних умов для охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності;
- здійснення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства;
- встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди.

Зазначений Закон передбачає конкретні права і свободи дитини на життя й охорону здоров'я; на ім'я і громадянство; на достатній життєвий рівень; на вільне висловлення думок і отримання інформації; на захист від усіх форм

насильства; на майно; на житло; на освіту; на залучення до національної та світової культури; на здійснення підприємницької діяльності та ін.

Разом з тим Закон «Про охорону дитинства» проголошує загальні засади реалізації основних прав дитини, проголошених Конвенцією. У назві закону наголос зроблено на тому, що діти є об'єктами захисту, а не суб'єктами певних прав. Із чотирьох загальних принципів Конвенції три – недопущення дискримінації, врахування найкращих інтересів дитини та право на життя, виживання і розвиток – відображені у ньому, четвертий принцип – повага до думки дитини – лише частково. Так, у статті 9 Закону зазначено, що діти можуть звертатися до органів влади, інших установ і організацій із зауваженнями, пропозиціями та клопотаннями щодо реалізації власних прав, але думка про врахування поглядів дітей не досить чітко сформульована. [12]

Серед громадянських прав дітей прямо в законі не згадуються: право дитини на свободу думки, совісті та релігії (стаття 14 Конвенції); на особисте і сімейне життя, таємницю кореспонденції та захист від свавільного й незаконного в них втручання (стаття 16 Конвенції); на захист від шкідливої для неї інформації (стаття 17 п. е Конвенції).

У зв'язку з необхідністю розробки шляхів забезпечення механізму реалізації прав дітей і молоді в Україні було розроблено Національну програму «Діти України» на період з 1996 по 2000 рік в (затверджена Указом Президента від 18.01.1996 № 63/966). У ній зазначається, що одним із найважливіших завдань соціально орієнтованої держави є сприяння розвитку молоді генерачії, задоволення її потреб і виконання зобов'язань, передбачених Конвенцією.

Після закінчення терміну дії цієї програми Указом Президента від 24.01.2001 № 42/2001 були затверджені додаткові заходи щодо виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року. Обидва документи передбачали заходи, необхідні для поліпшення становища дітей в Україні, такі як відкриття різного типу медичних закладів, але значна кількість пунктів цих документів, як зазначають експерти, сформульована не

конкретно, так, що кількісно оцінити ступінь їх виконання неможливо. Більшою конкретністю вирізнялись пункти, що стосувалися зниження дитячої смертності від різних причин. Окремого дослідження про ефективність реалізації Національної програми не проводилося, а необхідність продовження терміну її виконання ще на п'ять років очевидно вказує на значні проблеми з її реалізацією.

Після закінчення терміну дії Національної програми «Діти України» у 2005 році було підготовлено кілька проектів Національного плану дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на 2006-2016 роки, але з різних причин вони не були прийняті. В результаті в Україні протягом більш як трьох років не діяла жодна комплексна національна програма або план, спрямований на захист прав дітей.

В березні 2009 року в Україні було прийнято Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року». Цей документ містить певну кількість показників, які можуть бути індикаторами його виконання, проте, на думку експертів, більшість пунктів сформульовано так, що кількісно та якісно оцінити ступінь їх виконання неможливо. Закон не вміщує списку заходів, необхідних для виконання Національного плану, і не передбачає удосконалення українського законодавства у сфері захисту прав дитини [1]. Передбачається, що відповідні заходи будуть розроблятися та затверджуватися урядом кожного року на наступний рік. Те саме стосується і бюджету на виконання цієї програми. Такий план заходів мав бути розроблений та затверджений Кабінетом Міністрів протягом 3 місяців з дня його підписання, але станом на кінець серпня 2009 року план заходів та обсяг державного фінансування затверджені не були.

Здійснення моніторингу та оцінювання виконання Національного плану покладається на Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства. Комісія розглядає питання, що потребують міжгалузевої координації у сфері охорони дитинства. Членами комісії є представники законодавчої влади, центральних

органів виконавчої влади та громадських і міжнародних організацій. Головує на її засіданнях міністр у справах сім'ї, молоді та спорту [24].

Важливим кроком на шляху до захисту дітей стало прийняття Верховною Радою України Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15 листопада 2001 р. цим Законом чітко встановлено правові, соціальні та організаційні основи запобігання насильству в сім'ї, органи та установи, на які покладається здійснення таких заходів. Насильство в сім'ї – це будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї щодо іншого, що порушують конституційні права і свободи дитини або завдають їй моральної шкоди чи шкоди її фізичному або психічному здоров'ю.

Зазначені вище нормативні документи є логічним продовженням і доповненням один одного. Наслідком дії цих документів стало ухвалення низки нормативно-правових актів, метою яких став соціальних захист дітей та молоді окремих категорій населення (Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16.11.2000 р., Постанова Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріальне забезпечення дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» від 5 квітня 1994 р. та інші).

До інших найважливіших законів України у сфері захисту прав дітей належать:

- Цивільний кодекс України,
- Сімейний кодекс України,
- Закон України «Про органи та служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» № 20 від 24.01.1995 р.,
- Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» № 2017 від 05.10.2000 р.,
- Закон України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» № 2558 від 21.06.2001 р.,

- Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» № 2229- VIII від 7 грудня 2017 року
- Закон України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII від 17.01.2019 р.,
- Закон України «Про охорону дитинства» № 2402 від 26.04.2001 р.,
- Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 №1706 від 20.10.2014 р.,
- Закон України «Про протидію торгівалі людьми» №3739 від 20.09.2011р.,
- Закон України «Про органи і служби у справ дітей та спеціальні установи для дітей» №20/95 від 20.01.1995 р.

Як свідчить проведений аналіз, законодавство держави в основному закріплює права і свободи, проголошені в Конвенції. Однак, попри наявність чітких рекомендацій Комітету з прав дитини [1], основним недоліком національного законодавства щодо прав дитини залишається його декларативність. Слід зауважити, що очевидною проблемою, що перешкоджає ефективному впровадженню державних програм і планів щодо прав дітей є здійснення їх фінансування за «залишковим принципом», а не через визначення конкретної частки та обсягу бюджету на їх реалізацію.

Важливим напрямом діяльності нашої держави у сфері захисту прав дитини є покращення чинного законодавства, ратифікація конвенцій, у тому числі імплементація норм міжнародного права. Як наслідок, Україна є учасницею цілого ряду міжнародних документів у сфері забезпечення прав дитини. Однак в умовах воєнного стану, який запроваджено на території усієї країни, реалізувати виконання покладених на державу функцій щодо забезпечення захисту прав дитини вкрай важко.

Так, набрала чинності постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційного штабу з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану» від 17.03.2022 № 302.

Координаційний штаб з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану (далі - Координаційний штаб) є тимчасовим консультативно-дорадчим

органом Кабінету Міністрів України і утворюється з метою сприяння координації діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування з питань захисту прав дитини в умовах воєнного стану.

Основними завданнями Координаційного штабу є:

- координація дій центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування щодо організації евакуації дітей, зокрема дітей з інвалідністю та дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які не досягли 18-річного віку та проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, які влаштовані на виховання та спільне проживання до прийомної сім'ї, дитячого будинку сімейного типу, які перебувають під опікою, піклуванням, які влаштовані до сімей патронатних вихователів, з небезпечних територій, створення безпечних умов для їх перебування;

- координація дій центральних та місцевих органів виконавчої влади щодо розміщення та задоволення потреб дітей, евакуйованих у безпечні регіони України, та тих, які переміщені у держави тимчасового перебування;

- координація заходів щодо забезпечення розміщення та задоволення потреб дітей, евакуйованих у безпечні регіони України, та тих, які переміщені у держави транзитного перебування;

- здійснення контролю за постановкою на консульський облік дітей в державі їх тимчасового влаштування і визначення шляхів, механізмів та способів вирішення проблемних питань, що виникають під час постановки на консульський облік дітей, та забезпечення повернення дітей до України після припинення воєнних дій;

- визначення шляхів і способів вирішення проблемних питань щодо захисту прав дитини в умовах воєнного стану;

- прийняття оперативних рішень щодо захисту прав дітей;

- моніторинг дотримання соціальних стандартів та прав дітей в Україні у державах їх тимчасового перебування, які виїхали за межі України, а також організація їх повернення в Україну;

- інформування громадян України та міжнародної спільноти про становище та потреби в захисті дітей в умовах воєнного стану;

- поширення інформації про діяльність Координаційного штабу [39] .

Варто зауважити, що за невеликий період часу функціонування Координаційного штабу завдяки зусиллям представників, які увійшли до його складу, було проведено значний обсяг робіт, а саме:

- приймає узгоджені рішення щодо визначення завдань державних органів, залучених до вирішення питань реалізації політики щодо захисту прав дитини;

- визначає потреби в евакуації дітей з небезпечних територій та координує організацію їх безпечного переміщення до місць тимчасового влаштування;

- координує роботу обласних військових адміністрацій та органів місцевого самоврядування щодо підготовки та організації безпечних місць для тимчасового розміщення евакуйованих дітей та задоволення їх потреб;

- забезпечує облік дітей (груп дітей), які виїхали на безпечну територію України або за межі України;

- опрацьовує запрошення установи, організації різних типів та форм власності, які уповноважені державою остаточного перебування дітей на здійснення заходів щодо прийому та супроводу дітей з інших країн;

- здійснює моніторинг дотримання правил перетинання державного кордону громадянами України, дітьми із законними представниками або організованими групами дітей у взаємодії з центральними та місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування;

- через уповноважених представників Мінсоцполітики, Нацсоцслужби, інших центральних органів виконавчої влади, громадських

об'єднань, зокрема міжнародних, та осіб, діяльність яких спрямована на захист прав дітей, відповідно до міжурядових домовленостей здійснює моніторинг умов перебування дітей в Україні та за її межами, дотримання соціальних стандартів та прав дитини у державі її перебування і разом з консульськими установами та дипломатичними представництвами України сприяє реалізації і захисту прав та інтересів дітей, які перебувають за межами України, їх батьками та іншими законними представниками;

- координує дії органів виконавчої влади із створення умов інтеграції за новим місцем проживання для дітей, яких евакуйовано з небезпечних територій України;

- проводить моніторинг випадків проявів насильства щодо дітей з числа внутрішньо переміщених осіб;

- координує діяльність із здійснення заходів, пов'язаних з поверненням на територію України дітей, примусово переміщених на тимчасово окуповану територію або на територію російської федерації, інших держав;

- подає Кабінетові Міністрів України розроблені за результатами своєї роботи рекомендації та пропозиції.

Отже, держава завдяки уповноваженим членам складу Координаційного штабу здійснює гідну підтримку та захист прав дітей в умовах воєнного стану. Ще одним значним кроком для захисту дітей під час воєнного стану стало запровадження загальнонаціональної програми «Дитина не сама». Цю програму запроваджено Офісом Президента України спільно з Дитячим фондом ООН UNICEF Ukraine та Міністерством соціальної політики. Програма являє собою чат-бот «Дитина не сама» – ресурс допомоги дітям у воєнний час, зі змістом якого можна ознайомитися. [41]

1.3. Сутність соціально-педагогічного забезпечення прав дітей

Для обґрунтування сутності соціально-педагогічного забезпечення прав дитини, доцільний виглядає визначитися з базовими поняттями.

Так, відповідно до законодавства дитина це – особа від народження до 18 років зі своїми специфічними потребами, інтересами та правами.

Права дитини – можливості мати та розпоряджатися матеріальними, культурними й іншими соціальними благами і цінностями, користуватися основними свободами у встановлених законом межах, що забезпечує дитині нормальне функціонування та розвиток [16].

Для визначення поняття «соціально-педагогічне забезпечення прав» пропонуємо звернутися до аналогічних дефініцій у теорії права. Зокрема, професор П.М. Рабінович зазначає, що «забезпечення прав і свобод людини» включає три елементи (напрями) державної діяльності щодо створення умов для здійснення прав і свобод людини: 1) сприяння реалізації прав і свобод (формування загальнолюдських гарантій); 2) охорона прав і свобод людини (в т.ч. профілактичні заходи); 3) захист прав і свобод людини (відновлення порушеного правомірного стану, притягнення порушників до відповідальності) [26].

Звернемося до визначення понять «забезпечення» і «захист» у сучасному тлумачному словнику української мови. «Захист» трактується тут як «1) охорона, заступництво; 2) відстоювання в суді інтересів клієнта [30, с.192], а «забезпечення» – як «1» надання достатніх для життя матеріальних засобів, необхідних для діяльності, функціонування чого-небудь; 3) охорона кого-, чого-небудь від небезпеки» [30, с.185]. Отже, під захистом мають на увазі передбачені законом заходи у разі порушення прав, а забезпечення охоплює дії, що охороняють кого-, чого-небудь від небезпеки.

Отже, поняття «забезпечення прав людини» за своїм змістом ширше, ніж поняття «захист прав людини» і визначається як «діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань і

громадян із створення сприятливих умов (гарантій) для правомірної та неухильної їх реалізації й захисту. Таким чином, серцевиною процесу забезпечення прав людини є створення гарантій їх реалізації» [7, с. 22].

У пошуках визначення поняття «соціально-педагогічне забезпечення прав дитини» Ж.В. Петрочко пропонує звернутися до дефініції соціально-юридичного забезпечення прав людини [22]. У цьому плані привертає увагу точка зору А.С. Мордовцева: «Це певна система засобів і факторів, що забезпечує необхідні умови для поваги усіх прав і свобод людини і є визначальними для її вільного і повноцінного розвитку» [20, с. 85]. Захист прав, зазначає науковець, – ядро механізму соціально-юридичного забезпечення прав людини.

У педагогічній науці напрацьовано ряд концептуальних підходів до проблеми педагогічної підтримки і захисту дитинства.

На думку Ж.В. Петрочко доцільним видається визначення терміну «соціально-педагогічне забезпечення прав дітей» як «соціально-педагогічний процес, мета якого полягає у створенні сприятливого соціально-виховуючого середовища, тобто ефективних умов для реалізації, охорони й захисту прав дитини шляхом гармонізації задоволення її особистісних потреб». У широкому значенні, це – загальна мета соціально-педагогічної діяльності; у вузькому – напрям соціально-педагогічної діяльності.

Науковці виділяють наступні цілі соціально-педагогічного забезпечення прав дітей:

- виявлення і педагогічно вмонтоване використання соціально-виховних чинників, які впливають на дитину на різних етапах її розвитку та процес забезпечення її прав;
- вивчення соціально-виховного потенціалу різних соціальних інститутів, що працюють з дітьми і в інтересах дітей, а також залучення його до процесу забезпечення прав дітей;
- розробка та використання ефективних форм і методів соціально-педагогічного забезпечення прав дітей.

– напрями діяльності соціального педагога щодо соціально-педагогічного забезпечення прав дітей окреслювалися у різних дослідженнях.

Діяльність соціальних педагогів щодо забезпечення прав дітей набуває певних особливостей залежно від середовища розгортання: загальноосвітній заклад, заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; заклад соціального обслуговування; ЦСССДМ; пенітенціарна установа; клуб за місцем проживання тощо. Зокрема, у загальноосвітньому навчальному закладі соціально-педагогічне забезпечення прав дітей передбачає:

- зосередження уваги адміністрації закладу на проблемах і потребах учнів та їхніх батьків;
- розвиток взаєморозуміння і партнерства між учнями, батьками та педагогічними працівниками;
- підготовку матеріалів для педагогічних консилиумів (читань, нарад) для формування уявлень про потреби та інтереси дітей;
- підтримку дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у шкільному середовищі;
- налагодження співпраці школи, сім'ї, державних та неурядових інституцій, громади;
- допомогу у працевлаштуванні, влаштуванні на навчання у ПТУ, вечірню школу;
- розробку рекомендацій, складання програм дій у сфері забезпечення прав дітей на рівні класу, школи, району та ін.

Висновки до розділу 1

Головним міжнародним документом, що гарантує забезпечення прав дітей, є Конвенція ООН «Про права дитини», прийнята на Генеральній асамблеї у 1989 році та ратифікована Україною в 1991 році. Права, викладені в Конвенції, умовно можна поділити на три частини:

1. **Забезпечення:** право володіти певними речами, отримувати певні послуги та мати доступ до них (мова йде про ім'я та громадянство, медичний догляд, освіту, відпочинок та ігри, опікування інвалідами, сиротами та біженцями).

2. **Захист:** право бути захищеним від дій, що завдають шкоди дитині (наприклад від розлучення з батьками, залучення до воєнних дій, комерційної, економічної чи сексуальної експлуатації, фізичного чи психічного знущання тощо).

3. **Участь:** Дитина має право бути почутою, коли приймаються рішення, що стосуються її життя. Підростаючи, дитина повинна мати дедалі більше можливостей брати участь у житті суспільства, готуватися до самостійного життя, користуватися правами свободи думки та слова, вибору культури, релігії та мови.

Законодавство України в основному закріплює права і свободи, проголошені в Конвенції. Однак основним його недоліком залишається декларативність. Очевидною проблемою, що перешкоджає ефективному впровадженню державних програм і планів щодо прав дітей є здійснення їх фінансування за «залишковим принципом», а не через визначення конкретної частки та обсягу бюджету на їх реалізацію.

Термін «соціально-педагогічне забезпечення прав дітей» тлумачиться як «соціально-педагогічний процес, мета якого полягає у створенні сприятливого соціально-виховуючого середовища, тобто ефективних умов для реалізації, охорони й захисту прав дитини шляхом гармонізації задоволення її особистісних потреб». У широкому значенні, це – загальна мета соціально-педагогічної діяльності; у вузькому – напрям соціально-педагогічної діяльності.

Науковці виділяють наступні цілі соціально-педагогічного забезпечення прав дітей:

- виявлення і педагогічно вмонтоване використання соціально-виховних чинників, які впливають на дитину на різних етапах її розвитку та процес забезпечення її прав;
- вивчення соціально-виховного потенціалу різних соціальних інститутів, що працюють з дітьми і в інтересах дітей, а також залучення його до процесу забезпечення прав дітей;
- розробка та використання ефективних форм і методів соціально-педагогічного забезпечення прав дітей.
- напрями діяльності соціального педагога щодо соціально-педагогічного забезпечення прав дітей окреслювалися у різних дослідженнях.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ СЕЛИЩНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

2.1 Особливості соціальної роботи в умовах селищних територіальних громад

Проблема соціального життя людини, яка проживає у непростих соціальних і економічних умовах сучасного села, є актуальною як для суспільства, яке стабільно розвивається, так і для кризового суспільства. Сільський сектор завжди вирізнявся низьким рівнем соціального життя, важкими умовами праці та побуту.

Для багатьох українців село є «берегом дитинства», родовідним корінням, з яким пов'язані перші роки пізнання буття, найдорожчі незабутні враження, що «зливаються в невмирущу гармонію, людяну, дорогоцінну» (О. Довженко). Будучи колискою для багатьох видатних громадських і політичних діячів, письменників, педагогів, сучасне село зазнає великого занепаду, що відобразиться у майбутньому на інтелектуальному і культурному потенціалі нашої країни.

Соціокультурне середовище сільської дитини має свої особливості і відрізняється від соціокультурного середовища міської дитини. Це виявляється у різнобічних відносинах, зв'язках, взаємостосунках дитини з людьми, природою, культурою, взагалі з суспільством. «Пізнаючи світ і себе як частину світу, вступаючи у різнобічні відносини з людьми, відносини, які задовольняють її матеріальні і духовні потреби, дитина включається в суспільство, стає її членом».

Сільська дитина має свою «нішу розвитку» в межах повсякденних практик її оточення. Під нішею розвитку в рамках еко-культурної теорії, авторами якої є Чарльз Супер і Сара Харкнес (1972, 1986), розуміється система, яка складається з фізичних і соціальних компонентів, що

регулюються звичаями догляду за дітьми та уявленнями батьків про своїх дітей.

Протягом віків в українському селі формувалася «родовідна пам'ять» – унікальне явище у традиційному українському побуті. Батьки намагалися передавати в спадок своїм дітям не тільки варті уваги навички до праці та поведінки, але й залишити добру пам'ять про себе, діти ж мали обов'язок дотримуватися родовідних звичаїв і далі розвивати їх. Вважалося, що не вчити своїх дітей звичаїв – це такий самий великий гріх для матері, як і гріх не молитися Богові. Нині, за словами видатного українського письменника, історика В. Л. Скуратівського, зникають традиції, затихає навіть у селах народна пісня, виходить з ужитку чистота мовного спілкування. Там, де руйнується моральний ланцюжок між поколіннями неодмінно з'являються духовні порожнини [28].

Стародавні літописи, численні історичні джерела донесли до нас особливості зародження української народності, характеру, культури, у тому числі сімейно-побутової національної самобутності. Особливістю є передовсім високий статус жінки-дружини, матері, сестри у родині та суспільстві в цілому. Літописи Київської Русі, а саме такі пам'ятки, як «Повчання дітям» Володимира Мономаха, «Слово про закон, благодать та істину» Іларіона, «Правда» Ярослава Мудрого, «Слово о полку Ігоревім» Нестора - літописця є тими найдавнішими джерелами, через вивчення яких ми можемо осягнути моральні, релігійні, економічні засади життя української родини X– XII століть.

З глибокої давнини дійшло до нас «Повчання Володимира Мономаха дітям». Можна тільки дивуватися глибокій психологічній культурі відомої історичної пам'ятки, написаної мудрим правителем Київської Русі (1053–1125) і адресованої своїм синам.

Відпрацьована століттями система організації побуту, ритму життя, сну, харчування тощо мала на меті забезпечити індивідуальний фізичний комфорт людини. Культурні традиції вирішували завдання психогієни і

психопрофілактики, гармонізували взаєностосунки людини з навколишнім світом, а відтак сприяли їй душевному і духовному здоров'ю. Певні ігри, спів, релігійні обряди (молитва, піст), приказки, прислів'я мали великий духовний потенціал, а отже, певний оздоровчий і виховний вплив на дитину.

У практиці родинного виховання велике значення мають стосунки між самими дітьми – братами та сестрами. У хорошій сім'ї, як правило, старші шефтують над молодшими, а молодші часто, виконуючи вказівки старших, ростуть під їх впливом. При цьому вагоме місце відводилося старшому брату, на випадок смерті батька старший брат мав заступити його й опікуватися меншими братами і сестрами.

Громадська думка міцно оберігала цілісність сім'ї, бо в цьому була запорука виховання дітей. Розлучення були поодинокими випадками і виправдовувалися лише за умови бездітності або хвороби. Для цього випадку існував народний ритуал розлучення, коли чоловік і жінка дякували одне одному і просили пробачення. В інших випадках винуватець осуджувався, а іноді навіть повинен був покинути село. На початку ХХ ст. в Україні на 2000 шлюбів припадало лише одне розлучення.

Мірилом гідності людини та її морального обличчя є ставлення до дітей. Люди, які з тих чи інших причин не мають дітей, не перестають думати про них до глибокої старості. Не випадково в народних казках на численні прохання безплідного подружжя завдяки чарівній силі з'являється дитина, яка стає його єдиною втіхою і розрадою. Цим народ підкреслює, що повноцінною є тільки та сім'я, яка має й виховує дітей, чим підводить до логічного висновку: коли немає власних дітей, треба брати на виховання чужих, які втратили батьків.

Українська сім'я, передусім селянська, була вічно живим оберегом наших виховних традицій. Тут завжди свято дотримувалися моральних заповітів предків, звичаїв і традицій. Саме завдяки селянській сім'ї протягом довгих років лихоліть зберігалося національне обличчя народу, стверджувалися сімейні цінності.

В українській сім'ї завжди визнавали культ предків, панувала пошана до дідуся й бабусі, до батьків. До старших у родині діти зверталися на «Ви». Така атмосфера забезпечувала відчуття цілості родоводу, формувала впевненість у собі.

Утвердженню сімейних цінностей сприяло святкування релігійних свят. На різдвяну святу вечерю збиралася вся сім'я, поминали покійників, згадували відсутніх, спільно молилися перед початком вечері. Актом гуманістичного виховання був звичай, за яким діти носили святу вечерю бабусі, хрещеним батькам, родичам, бідним сусідам. Та й участь дітей у колядуванні мала глибокий виховний сенс – залучення дітей до духовності через пряму участь у звичаєвому дійстві. Таке виховне значення мали і театралізовані ігри у вертепі, в рядженнях (маланка, коза тощо). Писанкарство також задовольняло творчо-естетичні потреби дітей і молоді, було засобом їхнього розвитку.

Стосунки у сім'ї завжди характеризувалися демократизмом і добрим гумором. Щоправда, православна догматика вносила сюди деякі чужі українському характерові елементи, зокрема певну дискримінацію жінки. Проте вони не суперечили виявленню природної поваги до дружини і матері в сім'ї. У той час, коли чоловік був зайнятий війнами, жінка залишалася опорою сім'ї.

Крім того, в Україні завжди було багато вдів з дітьми. Українська мати залишалася головним вихователем і носієм народних традицій та звичаїв. Не випадково в народі її набожно величали Берегинею. У козацькі часи, коли царі та вельможі наших сусідніх народів підписували свої грамоти «хрестиком», українські жінки та дівчата вміли читати, знали порядок богослужіння, церковний спів.

Виховання в сім'ї мало і надалі має вирішальне значення не тому, що батьки кращі педагоги, ніж учителі. Тут діяли інші умови. Якщо в сім'ї панує українська культура і мова, рідні звичаї, якщо батьки виявляють прихильність до всього українського – до пісні, книжки, одягу, влаштування помешкання

тощо, то це є запорукою збереження виховної традиції. Діти вберуть її засади і передадуть своїм дітям.

За твердженням К.Д. Ушинського, «суспільне виховання є для народу його сімейне виховання. У сім'ї природа підготовляє в організмі дітей можливість повторення і подальшого розвитку характеру батьків. Організм нових поколінь у народі носить у собі можливість збереження і подальшого розвитку історичного характеру народу» [35]

З розвитком суспільства відбуваються зміни у структурі сім'ї та взаємовідносин між окремими її членами: зменшення стабільності, малодітність, послаблення традиційної ролі батька, трудова зайнятість жінок тощо певним чином змінюють взаємини між батьками та дітьми у родині.

Значні зміни відбуваються у системі чоловічих та жіночих соціальних ролей у сім'ї стосовно виховання дітей. Залучення жінок до суспільно-виробничої сфери підвищує їх авторитет у родині і водночас зменшує кількість часу спілкування з дітьми, їхнього виховання. Важкі матеріальні умови існування більшої частини українських сімей примушують жінок до праці не стільки з необхідності власного самоствердження та професійної кар'єри, скільки через необхідність матеріально підтримати власну сім'ю.

Чоловік втратив історично сформований статус «годувальника» родини, на якому базувалася його визначальна роль. Сучасний розподіл обов'язків у сім'ї залежить не стільки від статі, скільки від індивідуальних особливостей батьків. Економічний розвиток суспільства потребує встановлення у сім'ї демократичних, рівноправних відносин між чоловіком та жінкою. Історична практика розгляду сімейних обов'язків як суто «жіночих» у сучасних життєвих умовах себе не виправдовує, оскільки жінки нарівні з чоловіками забезпечують матеріальний добробут сім'ї.

Нині у сучасному селі спостерігається послаблення сімейно-побутових відносин, ролі сім'ї у духовному, моральному вихованні дітей. Діти відірвані від сімейних справ, трудових і моральних традицій сім'ї. Це призводить до руйнування духовної близькості та єдності дітей і батьків. Важкими є

соціально-побутові умови. Поступово втрачаються ідеї народної педагогіки, добра, мудрості, гуманізму, поважного ставлення до старшого покоління. Сім'я не бере участі у вихованні дітей, сільська спільнота, яка традиційно була головною виховною силою у формуванні дитини, не впливає на виховання дітей. Втрачені такі загальнолюдські цінності, як гордість, честь, гідність, добро, співпереживання, цнотливість, патріотизм. Поступово згасає і сільська взаємодопомога.

За останні роки знизився виховний потенціал сільської сім'ї, її матеріальний і культурний рівень, звужилося коло соціального спілкування і соціальна активність. Наявність домашнього господарства створює великі можливості для спільного виконання роботи всіма членами сім'ї, розширення сфери спілкування, формування загальних переживань, потреб, інтересів, устремлінь. Однак цей потенціал сільської родини реалізується не повністю. Зайнятість батьків на селі надає дітям велику свободу, яка допомагає їм пізнавати світ, вчить їх самостійності та сприяє дорослішанню.

Українці надавали великого значення навчанню дітей, яких відправляли «в науку» після того, як закінчувалися всі сільськогосподарські роботи. Найкращою порою для початку оволодіння грамотою вважався початок зими, коли церква святкувала пророка Наума. У народі говорили: «Батько Наум наведе на ум».

У наш час школа відіграє особливу роль у соціальному контексті села. В умовах слабкої інфраструктури села, особливо малого, в якому немає клубу, бібліотеки, позашкільних закладів, своєї парафії, значення школи як головного осередку виховання і соціалізації дітей та молоді дуже зростає. Школа є, по суті, єдиним освітньо-виховним і культурним центром роботи з дітьми і молоддю в селищних територіальних громадах.

Характерною особливістю діяльності сільської школи є залежність педагогічного процесу від особливостей регіону, в якому вона знаходиться. Реальні демографічні, територіально-поселенські, економічні, культурні, національні особливості регіону викликають певні проблеми, з якими

стикаються педагоги в своїй роботі, специфіку педагогічної діяльності. Наприклад, демографічна ситуація, яка склалася у багатьох областях країни, зумовлює різні або навіть діаметрально протилежні цільові установки в сфері профорієнтації учнів сільських шкіл. У західних областях України більший вплив на духовний розвиток дітей має церква, що значно полегшує виховну роботу.

Великі, повнокомплектні сільські школи розташовані, як правило, у райцентрах, селищах, частково на центральних садибах господарств. У віддалених населених пунктах функціонують малокомплектні навчальні восьмирічні та середні школи.

Якщо у районних центрах поряд зі школою працюють заклади культури, спорту, дошкільні заклади, то для інфраструктури шкіл, розташованих на центральних садибах у віддалених населених пунктах, характерна територіальна роз'єднаність місця помешкання учнів, слабка представленість культурних, спортивних, дошкільних закладів.

Дитячі колективи віддалених сільських шкіл вирізняються малочисельністю, що призводить до обмеженого кола спілкування, незначних розбіжностей у нормах поведінки дорослих і дітей. Спостерігається високий рівень моногонії та психологічної перенасиченості. Рівень громадської активності школярів малокомплектних шкіл значно нижчий від рівня активності учнів міських і сільських повнокомплектних шкіл.

З'являються нові типи сільських навчально-виховних закладів, серед них – школи-родини. Родинність розглядається як основний принцип і цінність діяльності цієї школи.

Для сільської дитини важливим є зв'язок з природою, яка відіграє велику роль у розвитку її чуттєво-емоційної сфери, морально-естетичному вихованні. За що б не брався селянин, яку б справу не починав, він завжди озирався на пору року, звіряв свої прагнення і дії з погодою, природними явищами. Проводячи основну частину свого життя на природі, сільські діти зливаються

з нею, змалку вчаться вирощувати рослини і доглядати за тваринами. Тому і сільська праця, в якій діти беруть участь, пов'язана з сільським господарством.

Сільська праця за своєю природою є циклічною, різнобічною, вирізняється своїми глибинними зв'язками з природою, створює умови для формування кращих здібностей і рис особистості. У процесі сільськогосподарської праці у дитини формуються такі риси характеру, як працездатність, фізична витривалість, здатність до ризику, самостійність у прийнятті рішень, розпізнання і розрізнення незначних станів і змін, які відбуваються у предметі праці (грунті, рослинах), довгострокова пам'ять, просторове сприйняття, уявлення, мислення за аналогією, вміння аналізувати інформацію про умови праці і стан предмета праці, організаційно-педагогічні здібності, вміння і навички.

Близькість сільської школи до сільськогосподарського виробництва відкриває великі можливості участі дітей у сільськогосподарській праці, розширює їх знання про сільське господарство, дає змогу творчо використовувати набуті знання у суспільно корисній праці, дослідній роботі, слугує орієнтацією в роботі, виробляє готовність пов'язати своє життя з селом.

Видатний педагог початку ХХ ст. С.Т. Шацький у своїй праці «Сільські діти і робота з ними» звертає увагу на те, що сільські діти вбирають сільську культуру через побутові переживання. Перш ніж дитина починає розбиратися у трудовому житті села, вона глибоко засвоює враження від побуту, його розумової, господарської чи обрядової сторони. Сільська дитина, яку описує С.Т. Шацький, виконує взимку 75 видів праці, зокрема – лагодить чоботи, набирає картоплю, запрягає коня, стелить поросяткам, плете гнізда курчатам, дрова носить, сніг на подвір'ї відкидає, картоплю чистить та ін. Крім фізичної праці, всі діти старші за шість років виконують педагогічну працю. Вони доглядають своїх маленьких братиків і сестричок, колихають, носять на руках, возять у візках. [39]

Діти рано ставали дорослими. П'ятирічна дівчинка вже колисала молодшого братика, семирічну дівчинку мати вчила шити і прости. Хлопчина

в ці роки був уже завзятим чередником. Його вже можна було віддати «в науку» до майстра, в найми до міцного господаря, а трохи пізніше він і сам подавався на заробітки. Майже всі зароблені гроші віддавали батькам, на користь сім'ї.

Діти починали пастушити з семи років. Наймолодші пасли гусей, трохи старші – овець, а найстарші, 10–12-річні корів і коней. Усю худобу пасли на луках, полях чи в лісах – це залежало від місцевості й пори року: весною, наприклад, там, де були ліси, пасли в лісах, а де їх не було, то гонили на луки, незасіяні поля чи на перелogi.

Відомий етнограф Олекса Воропай зазначає, що діти живуть під враженням подій, що відбуваються перед їхніми очима, а тому під час своїх розваг наслідують дорослих. Темами для розваг у них бувають лови, рибальство, хліборобські заняття – оранка, сівба, жнива, сінокіс; вони роблять собі маленькі човники, плуги, борони, вози. Забавляючись, діти вдають, ніби вони пливуть по озері й ловлять рибу, везуть дрова до міста, орють, сіють, наслідують жнива, сінокіс. Дівчатка збирають руками траву й при цьому вдають, ніби вони жнуть жито, в'яжуть снопи, кладуть копи. Таким чином, «дитячі забави мають не аби яке виховне значення, бо ж діти, бавлячись, готують себе до майбутніх важливих завдань: хлопці – господарювати, а дівчата – бути матерями й господинями».

Сільських дітей оточує світ людей, які все роблять своїми руками, світ умільців і творців, які створюють «можливість праці і любов до неї – кращий спадок, який може залишити своїм дітям і бідний і багач».

Для села є характерною зайнятість сільськогосподарською працею. Однак виникають нові явища, характерні для сучасного села: невеликі заводи і підприємства з переробки сільськогосподарської продукції і фермерські господарства. Залежність праці землеробця від кліматичних умов, сезонність, нерівномірність сільськогосподарської праці, у тому числі залежно і від регіональних особливостей (Карпати, Крим, чорноземні області тощо), велика злитість праці і побуту, слабка трудова мобільність, невідкладність та

невід'ємність і трудомісткість праці у домашньому і підсобному господарстві накладає свій відбиток на працю.

Велику роль у розвитку сільських дітей відіграє гра. Більшу частину часу вони проводять на вулиці, у дворі. Гра займає значне місце у вузьких сільських межах і є єдиним засобом проти тяжкої праці і нездорових умов життя. Сільські діти за будь-якої пори, за будь яких обставин влаштовували свої забави, використовували для них усе, що потрапляло під руку. Вони були великими винахідниками і витівниками. З шерсті хлопчики робили м'ячі, з очерету, ліщини, верби і липи вирізали різноманітні сопілки і свистілки. Дівчатка гралися з ляльками, які були зроблені з крученого листя, соломи і ганчірок. Тому, мабуть, і розумова діяльність дитини відрізняється тим, що вона мислить переважно яскравими і чіткими образами.

Протягом історії в Україні як аграрній державі формувалася певний менталітет трудівника. Особливості світосприймання, розумової, почуттєвої та комунікативної сфери формувалися спочатку на ґрунті «степового індивідуалізму», а потім колективних господарств.

Вузьке коло спілкування викликає природні, між вікові зв'язки дитини з вчителями, родичами, сусідами. Особлива близькість відносин у селищних територіальних громадах дає змогу вважати сільське поселення єдиним виховним колективом, єдиною сільською родиною.

Такі стосунки склалися історично. Селянським світом була шанована громада – товариство рівноправних селян. На сходці до односельців зверталися зі словами «громадонько», «шановна громадо», «панове громадо». Сільська сходка приваблювала селянина можливістю вільно поспілкуватися із земляками, вислухати розумну пораду, обговорити місцеві проблеми.

Колективна мораль регулювала взаємостосунки в селі, попереджала або ж засуджувала вчинки чи події, які не відповідали сталим нормам і сформованим цінностям. Крадіжки вважалися одним із найтяжчих гріхів. Власне, і слово таке, як крадій, майже не вживалося, вживали сильніше –

«злюдій». Хати в селах часто не замикали – використовували лише прості засувки – «защіпки».

Для українського села завжди була характерною загальна моральна атмосфера, яка не потребувала якогось спеціального статевого виховання. Спостерігаючи за життям свійських тварин, людина з дитинства потроху пізнавала основи фізіології. Сільським дітям не треба було пояснювати, як і чому з'являється на світ дитина. Про це не говорилося взагалі, тому що все розумілося само собою, і обговорювати це було не пристойно, не прийнято. Тема кохання, взаємостосунків між чоловіком і жінкою відбилася в усній народній творчості: піснях, прислів'ях і приказках, весільному фольклорі. Сільська мораль стояла на варті честі дівчини, спрямовувала її почуття у певне русло і не давала коханню розлитися згубною повинню. Хлопцям бешкети вибачались тільки в ніч під Андрія, коли їм дозволялося парубкувати всю ніч.

Неписаний (звичаєвий) кодекс моралі давнього українського села регулював стосунки між дівчиною і хлопцем. Тут були й вікові обмеження, звичаєві форми вияву симпатій, моральні закони, що забезпечували в селі демографічну рівновагу. Моральне право парубкувати і дівувати одержувала молодь, коли хлопець ставав косарем, а дівчина – доброю пряхою. Парубоцька і дівоча громади характеризувалися дещо замкнутим характером, і вступ до них супроводився певним ритуалом, а відтак накладав на новачка певні моральні обов'язки. Віднині він приймав «правила гри» і слухався вимог громади. У випадку порушення моральних засад громада застосовувала репресивні заходи.

Одним з проявів моралі селянина були неписані закони взаємодопомоги і виручки людям, які з різних причин були вибиті з життєвої колії. Єднала людей одна біда, одне лихо, коли всі сходилися до купи і допомагали погорільцям, тим, хто потерпів від стихійного лиха. Об'єднувалися люди під час толоки, яка була необхідною і корисною як для дорослих, так і дітей.

Часто разом збиралися орати, косити, розкорчовувати, ставити будинки, церкви, мостити шляхи.

Колективне співпереживання, загальна радість і турбота не пригнічують індивідуальності дитини, а навпаки надають їй впевненості в тому, що доброта, сміливість, сила – все гарне, що закладене в людині, – це загальне надбання.

Досвід спілкування дітей обмежений чисельністю населення, але відрізняється поглибленістю, детальним знанням оточуючих людей. Природна турбота про молодших, людей похилого віку була завжди загальновідомою нормою поведінки селян різного віку. Тісний контакт мешканців села дає широкі можливості для залучення сільських дітей до трудового, загальнополітичного, культурного життя села. Досвід старших поколінь, традиції передаються за допомогою конкретного прикладу старших, існуючих дій, зв'язків, відносин. Під час підготовки свят, трудових і спортивних заходів, святкових церемоній діти спільно з батьками включаються у різні сфери діяльності. При цьому молодше і старше покоління об'єднуються духовно, затверджується світосприйняття трудівника, їх духовні, політичні, моральні, естетичні ідеали.

У селі менш напружений ритм життя, тому у сільського жителя менше, ніж у міського, психологічних перевантажень, більш прості форми спілкування.

Сучасне село характеризується щільністю населення, невеликою кількістю мешканців у віддалених населених пунктах. У селищних територіальних громадах немає анонімності спілкування, соціальні ролі формуються слабо. Велике значення мають сильний соціальний контроль спільноти над поведінкою людей, місцеві звичаї, авторитети. Часто село становить замкнену систему.

Таким чином, протягом історії в українському селі формувалася певна система виховання і навчання дітей, яка була адекватною умовам сільського

життя, мала певний ритм, який узгоджувався з сільськогосподарською працею і природними умовами.

Сучасне село зазнає на собі негативного впливу неструктурованості економіки, нормативно-правового хаосу, що призводить до його економічного і соціально-культурного занепаду. У цих умовах важливою проблемою є підготовка сільської дитини до життя в умовах економіки перехідного періоду, її адаптації та соціалізації.

У перехідні, як правило, кризові періоди суспільного розвитку, коли метою і призначенням соціальної політики держави є вироблення дієвої системи заходів з соціальної підтримки особливо соціально вразливих верств населення, сільське населення потрапляє у категорію соціальних груп, які потребують пильної уваги держави.

Науковці виокремлюють такі особливості соціальної роботи на селі:

1. Ціннісні орієнтації, психотип сільського жителя, який відрізняється певним консерватизмом, серйозністю, повільністю, схильністю до традицій, терпимістю, невеликими вимогами до побуту, дбайливим ставленням до природи. Потреби, інтереси, запити жителів села, зумовлені сільським способом життя, визначають зміст соціальної роботи, її форми і методи.

2. Соціальні умови життя, праці, побуту, дозвілля і відповідно проблеми, які породжуються цими умовами.

3. Особливості сільського соціального середовища, якому властиві відкритість життя кожної сім'ї, тісні сусідські зв'язки, збереження традицій общинних взаємовідносин, зайнятість населення переважно сільськогосподарською працею, близькість до природи.

Проте є багато факторів, які значно ускладнюють соціальну роботу на селі.

Обмежений доступ до послуг. Більшість сільських жителів мають обмежений доступ до таких соціальних послуг, як освіта, охорона здоров'я, культура, соціальне забезпечення, психіатрична допомога тощо. Обмежений доступ жителів села до послуг інженерної інфраструктури – водопостачання,

газифікації, санітарної очистки, електропостачання, телекомунікацій. Багато сільських жителів, переважно похилого віку, живуть у віддалених селах, де часто немає доріг, магазинів, медпунктів, телефонів. Відставання від міських зручностей у плані комунального влаштування помешкань і їх газифікації настільки очевидне, що дає змогу говорити про соціальну невлаштованість багатьох сіл.

Низький рівень державної соціальної допомоги. Соціальні служби, як правило, розташовані у містах і райцентрах. Багато сільських жителів взагалі не отримують ніякої соціальної допомоги через брак в общинах професійно підготовлених кадрів, бездоріжжя, відсутності транспортних засобів. Часто соціальною роботою займаються люди недостатньо кваліфіковані. У сільських общинах дуже мало професійно підготовлених соціальних працівників, соціальних педагогів, у той час як потреба у розвитку соціальної роботи на селі найбільша. Послуги інших спеціалістів з соціальної роботи, психологів, психіатрів, лікарів-наркологів, дефектологів, юристів є недосяжними для сільських жителів.

Обмеженість джерел суспільної і приватної підтримки. У селищних територіальних громадах дуже мало активно діючих суспільних організацій соціальної спрямованості. Іноді функцію соціальної допомоги населенню добровільно бере на себе якийсь інститут (школа, церква, сільський клуб, музей). Багато сільгосп підприємств, акціонерних товариств з огляду на важкий соціально-економічний стан відмежувалися від функціонування соціальних програм. Небагато на селі і представників нової соціальної ланки суспільства – підприємців, які здатні і бажають надати фінансову підтримку розвитку соціальної роботи на селі.

Ізольованість і територіальна віддаленість. Сільські жителі, які належать до однієї сільської адміністрації, часто проживають на різних територіях, які дуже віддалені одна від одної, їх значно складніше обслуговувати, враховуючи сільське бездоріжжя і транспортні проблеми. Територіальна віддаленість общин скорочує можливості професійних контактів, спілкування

соціальних працівників з колегами, обмежує їм доступ до нової літератури. Ці проблеми поглиблюються ще й тим, що лише небагато сільських общин сьогодні пов'язані з містами інформаційно-телекомунікаційними зв'язками. Подібна ситуація може викликати у соціальних працівників відчуття ізоляції і стресу.

Відсутність конфіденційності. У невеликих містах, робочих поселеннях і тим більше селах неможливо підтримувати той рівень конфіденційності, який може бути забезпечений у містах. Соціальні педагоги, соціальні працівники, які проживають на території обслуговування общини, мають неформальні, дружні відносини з клієнтами, відносини, які часто виходять за межі професійних зв'язків. Це утруднює дотримання професійних вимог конфіденційності.

Консерватизм і соціальна інертність. Сільські жителі у зв'язку зі своєю ментальністю і способом життя менш мобільні, ніж жителі міст. Вони важче перебудовуються, не так швидко пристосовуються до нових умов життя. Життя навчило їх недовірко ставитися до новацій, які не завжди приводять до бажаних результатів. Багато з них звикли розраховувати тільки на власні сили. У цілому сільське населення відрізняється від міського низьким рівнем соціальної активності у відстоюванні своїх прав на поліпшення умов життя і більш високим рівнем організованості у період виборчих кампаній.

Низький освітній рівень населення. Рівень освіти сільських жителів значно нижчий, ніж міських. Це зумовлює менш вигідний стан сільської общини при залученні її до процесу соціального розвитку. Соціальні працівники, соціальні педагоги, особливо вихідці з міст, можуть відчувати труднощі через те, що не можуть захистити від жителів села своє особисте життя, їм важко пристосуватися до ситуації недостатньої анонімності особистого життя.

2.2 Напрями та форми забезпечення прав дитини в умовах селищних територіальних громад

Зараз проблема дитинства одна з найважливіших проблем нашої країни. І не треба легковажно ставитися до ситуації, що склалося, бо діти – це наше майбутнє і треба сприймати це дуже серйозно.

На паперах все виглядає не так, як у реальному житті. Більшість дітей, як і їхніх батьків, і уявлення не має про права дитини і про Конвенцію ООН про права дитини. Та навіть ті, хто знають, не можуть застосувати свої знання належним чином, бо вічно проблемою нашого населення була юридична необізнаність на неграмотність. Так, держава робить деякі окремі, повільні, рідкі кроки на шляху вирішення цієї проблеми, але повинні існувати дійсні шляхи виходу, справжня рішуча програма.

Конвенція ООН про права дитини порушується на кожному кроці, бо про неї знають одиниці. Тому, поглянувши на нижче наведену таблицю, можна побачити реальну ситуацію, що склалася в Україні, відносно виконання Конвенції й порушення прав дитини.

ВИМОГИ	ФАКТИ
Повинно бути в ідеалі	Є насправді
Дитина... з моменту народження має право на ім'я і набуття громадянства... (ст. 7, п.1) Держави-учасниці забезпечують, щоб дитина не розлучалася зі своїми батьками всупереч їх бажанню... (ст.9, п.1) Держави-учасниці вживають... усіх необхідних заходів для запобігання викрадення дітей... (ст.35)	«Справа львівських дітей» – один із найскандальніших процесів в Україні. Дітей продають, як сировину. 7. На кінець вересня 2024 року українській владі точно відомо про викрадення понад 19,5 тисяч дітей з тимчасово окупованих територій. [40]
Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для зниження рівнів смертності немовлят і дитячої смертності.	Демографічна криза набирає в Україні все більших обертів. І чи не найбільша смертність спостерігається серед дітей, а особливо немовлят.

(ст.24, п.2)	
Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для... розвитку дитини. Батьки... несуть основну відповідальність за забезпечення... умов життя (ст. 27, п. 1-2).	Безробіття, невивплата заборгованості по заробітній платі, фінансова неспроможність нашого дорослого населення – основні чинники, що не сприяють повноцінному розвитку дитячої особистості.
Держави-учасниці... вживають заходів для сприяння регулярному відвідуванню шкіл і зниженню кількості учнів, що залишили школу (ст. 28, п. 1) Держави-учасниці поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному та творчому житті... (ст. 31, п. 2)	Освіта. Графік її цінності в нашій державі останнім часом різко падає вниз. Масово скорочується кількість класів, навчальних дисциплін, підручників та посібників. Сотні позашкільних закладів втратили своє право на існування.

Як відомо, перші знання, переконання, уявлення про правові та громадянські цінності та способи їх прояву, тобто спочатку громадянської культури, дитина набуває в сім'ї. Саме під безпосереднім та опосередкованим впливом батьків у неї закладаються основ світогляду, формуються уявлення про національну свідомість та самосвідомість, моральність, традиції, норми поведінки, правила життя в громаді та суспільстві загалом.

Для умов селищних територіальних громад родина, рід, родовід, народ, нація – це поняття, що розкривають природний шлях розвитку кожної дитини, сприяють її становленню як громадянина. Якщо для батьків такі цінності, як патріотизм, обов'язок перед суспільством, нацією, національні ідеали, моральні чесноти є визначальними, втілюються в реальній повсякденній поведінці, діти сприймають їх як власні, вчаться долати відмінності між справжніми та перехідними цінностями [10].

Школа має невичерпні можливості для здійснення правового та громадянського виховання завдяки цілеспрямованому ознайомленню учнів з історією українського народу, його культурою, традиціями, звичаями та обрядами, формуванню в них уявлень про державний устрій країни, чинні в суспільстві норми, правила, законодавчі акти, громадянські цінності.

В. Сухомлинський зазначав: “Щоб виховати справжнього громадянина, треба всю систему взаємин у колективі будувати так, щоб основна частина зусиль кожного вихованця була спрямована на турботу про батьків, товаришів, усіх, хто потребує допомоги й підтримки, щоб життя колективу збагачувалося змістовною, ідейно насиченою діяльністю. У колективі на основі вчинків повинні сформуватися переконання й звички, які є основою виховання громадянина” [31].

У Національній доктрині розвитку освіти України в XXI столітті констатується: “Національне і громадянське виховання є одним із головних пріоритетів і органічним компонентом розвитку освіти. Воно має бути спрямоване на формування у дітей і молоді сучасного світогляду, ідей, поглядів, переконань, заснованих на найцінніших надбаннях вітчизняної і світової культури. В основу національного і громадянського виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності сім’ї і школи, наступності та спадкоємності поколінь” [34].

У концепції правового виховання особистості в умовах розвитку української державності громадянин визначається як людина, котра ідентифікує себе з означеною державою, у якій вона має відповідний юридичний статус, що є основою для користування зазначеними правами.

Як видно, побудова нового громадянського, демократичного, гуманного та правового суспільства в Україні, орієнтованого на високі національні й загальнолюдські цінності, набуває актуальності в стратегії сучасної української освіти.

З огляду на це потреба запровадження цілісної системи громадянського виховання в навчально-виховний процес загальноосвітньої школи першого ступеня стає необхідним чинником сучасної правової освітньої реформи.

Метою забезпечення прав молодших школярів в умовах селищних територіальних громад є формування в учнів моральних ідеалів суспільства, громадянських почуттів, належної поведінки, потреби в праці на благо суспільства, знання своїх прав, свобод й обов’язків.

У процесі правового виховання молодших школярів традиційно використовуються такі його компоненти, як: формування національної самосвідомості, культури міжнаціональних відносин; правові, моральні знання; патріотизм, гуманність, працелюбність; знання державної мови; поведінка відповідно до усталених у суспільстві норм.

Разом з тим у сучасних умовах державотворення України однією з найактуальніших проблем педагогічної теорії і практики є пошук нових форм і методів забезпечення молодших школярів в умовах селищних територіальних громад правами й свободами, які б відповідали сучасним суспільним потребам. У зв'язку з цим багатьма вітчизняними і зарубіжними вченими і педагогами було визначено і класифіковано традиційні й інтерактивні форми і методи, що, ґрунтуючись на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на активне засвоєння школярами правових знань, формування в них критичного мислення, ініціативи, творчої активності.

У процесі здійснення правового виховання молодших школярів слід постійно пам'ятати, що виховання громадянина демократичного суспільства вимагає створення педагогічних умов, які б сприяли розвитку якостей молодших школярів, а саме: використання народної творчості, традицій українського народу; гуманізація і демократизація педагогічної взаємодії, спрямована на забезпечення позитивного емоційного стану учнів; індивідуальний підхід, який передбачає вміння педагога бачити у кожному учневі особистість, визнавати за ним право на власні погляди, захоплення, інтереси.

У процесі ознайомлення молодших школярів з їх правами та свободами не слід забувати, що виховання особистості громадянина є цілісною системою, яка поєднує навчальну та позакласну виховну роботу. Правове виховання молодших школярів передбачає наскрізну інтеграцію певних його аспектів у предмети шкільного освітнього компоненту, наповнення програм роботи гуртків різноманітною тематикою, спрямованою на підсилення громадянської орієнтації їх змісту.

Повсякденна педагогічна діяльність у початковій школі в умовах селищних територіальних громад переконує нас у тому, що повсякчас потрібно створювати відповідні умови для ефективного формування правових знань молодших школярів, зокрема використання в позакласній виховній роботі таких традиційних й інтерактивних методів і форм діяльності, як бесіди громадянського спрямування, розповіді, диспути, рольові та імітаційні ігри, драматизації, інтерв'ю, обмін думками, пошук спільних ідей, встановлення правил, метод проектів, вікторини, творчі справи громадянського спрямування тощо.

Правова виховна робота в початкових класах проводиться у певних організаційних формах масових, групових та індивідуальних.

Масові форми це свята, ранки, збори, лінійки, фестивалі, огляди, виставки, екскурсії, зустрічі, суботники, ігри-подорожі, конкурси, вікторини, які дозволяють дітям не тільки засвоювати свої права, а й пізнавати світ та закріплювати отримані знання.

Групові форми це об'єднання дітей по інтересах: кружки, клуби, лялькові театри (постійний склад, план роботи); а також патрулі, тимчасові об'єднання та ін.

Різноманітні індивідуальні форми занять: конструювання, моделювання, колекціонування, вирощування рослин, відхід за тваринами, малювання, ліплення, аплікація, вишивання, випалювання, випилювання. При виборі форм позакласної виховної роботи необхідно їхнє розумне сполучення.

Отже, забезпечення прав дитини в сучасному виховному процесі сільської школи має надзвичайно важливе значення. Повноцінне формування особистості молодшого школяра не може позитивно реалізовуватися без правових основи, знань свої обов'язків та свобод.

Можна ще довго говорити про права дитини, випадки їх порушень, недоліки законодавства (декларативність, відсутність механізму реалізації прав, тощо), але потрібно діяти. На наш погляд, потрібна справжня програма дій, яка б допомагала збереженню й дотриманню прав дитини.

Шляхи виходу:

- Налагодити механізм виконання законів;
- Ввести попередню експертизу державних рішень, що стосуються добробуту дітей;
- Гарантувати прожитковий мінімум для дитини шляхом державної дійсної підтримки сімей з дітьми;
- Надати можливість батькам заробляти необхідні кошти для утримання дітей;
- Законодавчо закріпити принцип найповнішого забезпечення інтересів дитини за вирішенням будь-яких питань про неї і з нею;
- Гарантувати дитині юридичну допомогу;
- Реформувати систему сирітських закладів;
- Внести зміни у законодавство про всиновлення, запровадити альтернативні форми опіки над дітьми;
- Створення дійсної державної діючої організації, яка б контролювала дотримання Конвенції ООН про права дитини та захищала інтереси і права дітей;
- Запровадити нову систему запобігання злочинності серед дітей;
- Ввести нову систему виправних закладів, що стосуються дітей;
- Встановити гарантії працевлаштування неповнолітніх;
- Ввести обов'язкову мінімальну правову освіту серед дітей та молоді, щоб вони знали свої права та яким шляхом відновити порушені свої права, а також видавати правову періодику для молоді, яка б була доступною, організувати гуртки з прав людини і громадянина, організувати центр юридичних консультацій для підлітків.

Збройні конфлікти супроводжуються неймовірними економічними та соціальними руйнуваннями, стражданнями, каліцтвом, вбивством людей. Захист дітей в таких умовах є найгострішою проблемою. «Гібридна війна»

може зламати не тільки уставлені правила, але й дезорієнтувати правові інституції у сфері захисту прав дитини.

В умовах збройного конфлікту права та свободи дитини зазнають численних порушень, що мають особливо суспільно небезпечні наслідки. Війна завжди була причиною найбільш грубого порушення прав дитини. В дитинстві у свідомості людини формуються головні ціннісні орієнтири. Цей період також характеризується особливою залежністю, наївністю, можливістю зловживань або експлуатації з боку інших осіб. Саме тому дитина потребує ефективного правового захисту її прав та свободи особливо тоді, коли потряпляє у неблагополучні умови, коли порушено її права чи свободу [42].

Тому 28 квітня 2023 року в штаб-квартирі ООН відбулося неформальне засідання Ради безпеки ООН за формулою Аррії на тему: «Реагування на викрадення та депортацію дітей під час збройних конфліктів: конкретні заходи з притягнення до відповідальності та превенції». Метою заходу було привернути особливу увагу міжнародної спільноти до проблеми викрадення та депортації дітей в умовах збройних конфліктів, та в умовах війни Росії проти України зокрема. [46]

Висновки до розділу 2

Українське село зазнавши часів голодомору, повоєнної розрухи, духовної експропріації, численних політичних змін та соціально-економічних перетворень, воно зберегло свою самобутність, залишаючись для України джерелом національної свідомості, оберегом духовності, моральності, традицій, мови.

У ході різноманітних змін загальна кількість сільських поселень в останні роки невпинно зменшується, що свідчить про розширення середовища з несприятливими умовами проживання. На жаль, сучасними тенденціями є суперечності між реальними цінностями, доступними в умовах села і цінностями великих міст, які для деяких сільських жителів залишаються

мрією (комфортний побут, заклади культури, можливості дозвілля, доступ до інформації, транспортне сполучення, зв'язок тощо).

Більшість сільських сімей останнім часом знаходяться в тяжкому становищі, тут найбільш гостро відчувається безробіття з-за розвалу агропромислового комплексу та війни в Україні. Дорослі не завжди забезпечені роботою, вони нерідко працюють на низькооплачуваних сезонних роботах чи виїжджають на заробітки за межі району чи області. Через безвихідь, скрутне становище багато селян пиячать, безвідповідально ставляться до виховання дітей. Функціональна неадекватність сім'ї, складні матеріальні та житлові умови сімей з дітьми стають фактором посилення соціального сирітства, явища бездоглядності та безпритульності сільських дітей. Таким чином, більшість проблем, що стосуються дитинства, мають довгостроковий характер і можуть бути розв'язані лише шляхом загального поліпшення соціально-економічної ситуації в країні загалом і українського села зокрема.

Одним з основних критеріїв благополуччя сільських дітей є стан їхнього здоров'я. Варто відмітити, що показник захворюваності дітей України продовжує залишатися без позитивної динаміки, а у структурі захворюваності сільських дітей переважають хвороби органів дихання, органів травлення, інфекційні та паразитарні хвороби, хвороби шкіри й підшкірної клітковини, хвороби кістково-м'язової системи.

Основні стратегічні напрямки розвитку служби охорони здоров'я матері й дитини, у тому числі на селі, спрямовані на посилення профілактичної роботи, переорієнтацію первинної медико-санітарної допомоги на засадах загальної лікарської практики сімейної медицини, забезпечення медичного обслуговування дітей підліткового віку педіатричною мережею, впровадження стаціонарозамінних форм медичної допомоги.

Проблема освіти у селищних територіальних громадах виходить за межі суто освітянської галузі, оскільки має більший вплив на населення (і дітей зокрема), на селі дошкільний навчальний заклад, школа зазвичай

сприймаються як осередок культури та гарант розвитку. Незважаючи на це, упродовж усього періоду незалежності України у селищних територіальних громадах відбувався процес скорочення мережі дитячих дошкільних закладів.

Економічні проблеми села негативно позначилися на матеріально-технічному стані шкіл (проблемою сучасної освіти на селі є завершення будівництва шкільних приміщень, недостатність навчально-методичних посібників та обладнання), спричинили труднощі у роботі сільських учителів, що у свою чергу позначилось на рівні та якості знань дітей. До прогалин навчально-виховного процесу призводять специфіка функціонування малокомплектних шкіл, проблеми з підвезенням дітей до віддалених сільських шкіл.

Однак, попри всі негаразди у загальноосвітніх навчальних закладах селищних територіальних громад триває перехід на новий зміст, термін і структуру навчання. Забезпечено повний перехід до навчання дітей шестирічного віку, створюються умови для роботи з наймолодшими учнями. Не можна обійти увагою певні здобутки сільської освіти щодо роботи з обдарованими дітьми, організації трудового виховання школярів: запроваджується ліцейна форма навчання здібних учнів сільських шкіл, розширюється мережа освітніх закладів з поглибленим вивченням окремих предметів, упроваджується профільне навчання.

Місцем спілкування, інтелектуального і творчого розвитку для сільських мешканців залишаються бібліотеки. Однак саме бібліотеки серед закладів культури в Україні виявились найбільш уразливими щодо соціально-економічних проблем сьогодення, оскільки більше 60% бібліотек у селищних територіальних громадах розташовані у приміщеннях клубів і Будинків культури. У більшості малих сіл бібліотеки не працюють або їх книжковий фонд надзвичайно збіднілий.

Потрібно зазначити, що в селищних територіальних громадах зростає охоплення дітей позашкільною освітою. Зберігається позитивна динаміка збільшення кількості гуртків, груп, творчих об'єднань у позашкільних

навчальних закладах. Водночас гострою в діяльності таких закладів залишається проблема фінансового забезпечення, модернізації матеріально-технічної бази. Відсутність необхідного технічного обладнання, туристського спорядження, обчислювальної техніки, музичних інструментів, сценічного одягу, взуття негативно впливає на навчально-виховний процес.

Важливим є те, що у період соціально-економічних перетворень, втрати духовності, моральних орієнтирів та зміни цінностей сільська сім'я залишається в Україні осередком формування духовно-моральних якостей, середовищем, де змалечку вчать розуміти, у чому полягає цінність родини. На селі збережено народні звичаї та обряди, дітям прищеплюється любов до рідного краю, мови. Сільські діти більшою мірою, ніж міські є патріотами України, вони зорієнтовані на необхідність відновлення традицій попередніх поколінь.

Якщо для жителів міста найбільш пріоритетними якостями у вихованні дітей вважаються ті, що підвищують відповідальність особи за власний вибір і носять у цілому прагматичний характер, то сільські батьки зорієнтовані на виховання у дітей терпимості, поваги до інших людей, безкорисливості, працездатності. Водночас сільська сім'я не досить повно розуміє тенденцію розвитку сімейних взаємин. Демократичність стосунків сільських батьків більш бажана, ніж реальна.

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ СТАНУ ОБЗНАНОСТІ ДІТЕЙ У ВЛАСНИХ ПРАВАХ В УМОВАХ СЕЛИЩНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД УКРАЇНИ

3.1 Методологічні засади дослідження

Однією з основних складових системи виховання підростаючого покоління нашої держави є його правове виховання, – справедливо стверджує Й. Васькович. Народна правосвідомість завжди утверджувала право на свободу, землю, власність, працю, вільне господарювання, житло тощо. Однак в останні десятиліття рівень правової культури громадян України значно знизився. Загрозливих масштабів набули скептицизм, цинізм, лицемірство, недодержання законів [2].

Окрім того, потреба у формуванні правової культури підростаючого покоління викликається тим, що майбутні фахівці різних рівнів уже сьогодні мають добре знати свої права і обов'язки, додержуватись правових і моральних норм, не припускатись правопорушень.

Такого стану можна досягти за умови цілеспрямованого, систематичного та добре організованого правового виховання, формування нової правосвідомості молоді, розвитку її правового світогляду, системи правових знань, навичок правомірної поведінки, потреби керуватись правовими нормами у повсякденному житті.

Правове виховання молодших школярів є необхідним компонентом ранньої профілактики відхилень у їх поведінці, тобто проведення виховної роботи на стадії формування основних рис характеру, відношень із середовищем. Спостереження класних керівників переконують, що у 98 відсотків важких учнів і правопорушників четвертих-восьмих класів середньої школи несумлінне ставлення до навчання і відхилення у поведінці були помітно виражені вже у початковій школі, вчителі якої не змогли виправити їх поведінку.

Незважаючи на активізацію уваги й зусиль нашої держави у напрямі покращення становища підростаючого покоління, створення умов для щасливого дитинства, сумним відлунням кризових явищ в Україні є становище сільських дітей. У силу природних та історичних особливостей в Україні село завжди відігравало особливу роль. Натомість сьогодні українське село, будучи колискою для багатьох видатних діячів, митців нашої держави, залишилося наодинці зі своїми проблемами: погіршенням соціально-економічного стану, освітнім та культурним вакуумом, деформацією свідомості громади, поширенням серед сільського населення безробіття, алкоголізму та стресу від постійних обстрілів.

Потрясіння, яких зазнало українське суспільство в усіх сферах життєдіяльності в останні роки, особливо загострили ситуацію щодо захисту прав сільських дітей.

Відносна замкненість сільського життя, складні соціально-економічні умови, недосконалість інфраструктури, вимушена праця – ось ті чинники, що зменшують можливості сільських дітей до самореалізації та самоствердження у нових соціокультурних умовах.

По суті, потреби сільських дітей не відрізняються від потреб мешканців міст. Однак процес соціалізації сільської дитини вирізняє специфіка задоволення її потреб у набутті освіти, охороні здоров'я, дозвіллі, безпечних умовах життя тощо.

Реформування в аграрному секторі не може не позначитися на функціонуванні сільської школи, яка свою діяльність здійснює у певному соціально-культурному та економічному середовищі.

Без глибокого аналізу сучасного стану сільської школи та її проблем неможливо чітко визначити її місце в стратегії модернізації шкільної освіти в Україні та визначити оптимальні шляхи її розвитку.

Ж.В. Петрович виділяє три групи проблем, які існують у сільській школі.

Перша з них пов'язана з територіальною відокремленістю населених

пунктів шкільного мікрорайону, віддаленістю більшості сільських шкіл від районних центрів.

Через незадовільні житлово-побутові умови спостерігається плінність молодих педагогів. Через значну віддаленість шкіл від районного відділу освіти призводить до того, що не завжди вчасно вчителі отримують інформацію про проведення методичних заходів.

Друга група проблем пов'язана з матеріальним становищем сільських шкіл. У маленьких школах важко створити сучасну матеріально-технічну базу навчального процесу, не завжди є можливість покращення умов для роботи вчителів та учнів.

Часто учням малокомплектних шкіл залишається тільки мріяти про сучасні комп'ютери, інтернет, відеоапаратуру та інші технічні засоби.

Третя група проблем має яскраво виражений педагогічний характер. В усіх сільських школах через відсутність паралельних класів більшість учителів не має повного навантаження за своєю спеціальністю та вимушені викладати інші предмети, не маючи відповідної освіти.

Вчителі «варяться у власному соку», не мають можливостей обмінюватися досвідом, настає «педагогічна самотність».

Серед специфічних особливостей сільської школи – відсутність у штатному розкладі посад заступників з навчально-виховної роботи, що безпосередньо впливає на організацію внутрішньошкільної методичної роботи.

Для досягнення поставленої мети, нами було проведено дослідження на базі Ставищанської загальноосвітньої школи-ліцей I-III ступенів імені О.С.Паланського. У дослідженні взяло участь 80 учнів початкових класів. З метою проведення констатуючого зрізу було розроблено і підбрано спеціальні анкети (див. додаток 1). Отримані дані дозволили зробити кількісний і якісний аналіз та на його підставі розробити методику формуючого експерименту.

Для забезпечення максимальної ефективності всебічного вивчення

зазначеної проблеми констатувальний етап дослідження передбачав розв'язання таких завдань:

- дослідити особливості правового виховання учнів молодших класів;
- з'ясувати рівень інформованості школярів в умовах селищних територіальних громад, щодо їх прав та обов'язків;
- дослідити сформованість громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності;
- визначити критерії рівнів правової та громадянської вихованості молодших школярів;
- розглянути шляхи, форми та методи підвищення рівня знань молодших школярів, щодо прав та обов'язків.

Сьогодні вже не достатньо просто змінювати світ в інтересах дітей, сьогодні вже йде мова про те, щоб змінювати світ разом з дітьми. Для цього треба слухати, що кажуть молоді люди, треба надавати їм можливість висловлювати свою думку і брати участь у прийнятті рішень, що торкаються їх життя. Настав час перейти від добродійності стосовно дітей до визнання того, що дитина, як і кожна людина, має власні права.

На початку експерименту дітям було поставлено ряд запитання, які дали загальну картину обізнаності учнів з питання їх правової підготовки:

1. Чи знаєш ти свої права?
2. Як ти дізнався (-лась) про свої права?
3. Чи розповідають вам батьки про ваші права?
4. Чи знаєте ви назву документа, де записані ваші основні права й свободи?

Проаналізувавши дану діаграму (рис. 1) можна зазначити низький рівень інформованості молодших школярів у Ставищанській загальноосвітній школі-ліцей I-III ступенів імені О.С.Паланського.

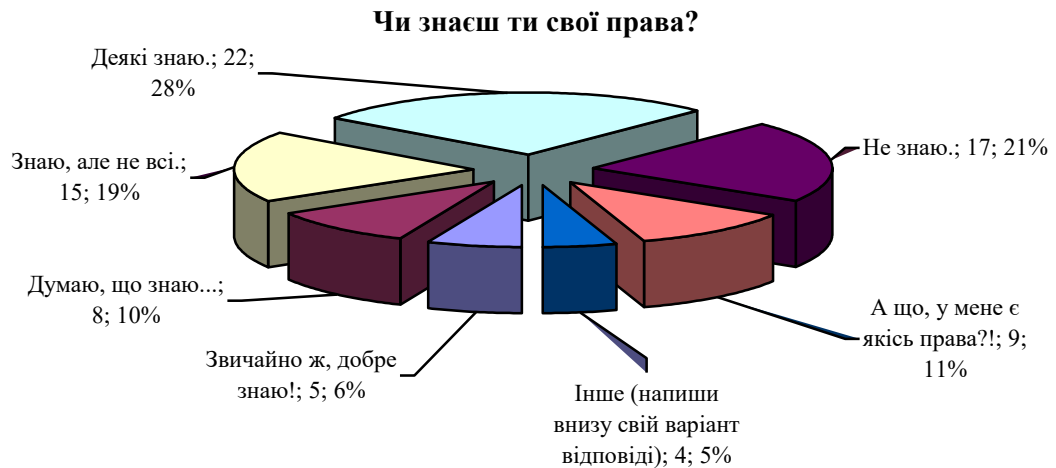

Рис. 1. Рівень обізнаності молодших школярів на початку експерименту

Наступна діаграма показує, звідки діти дізнаються про свої права. Особливу увагу також слід приділяти батькам, бо це вони першими повинні укладати ґрунт правової свідомості у психологію дитини.

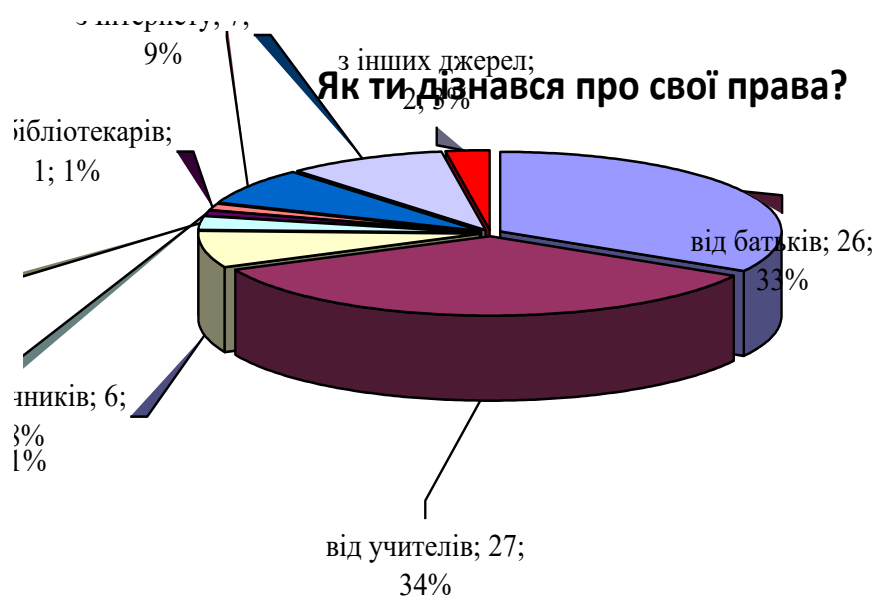

Рис. 2. Діаграма аналізу джерела правових знань

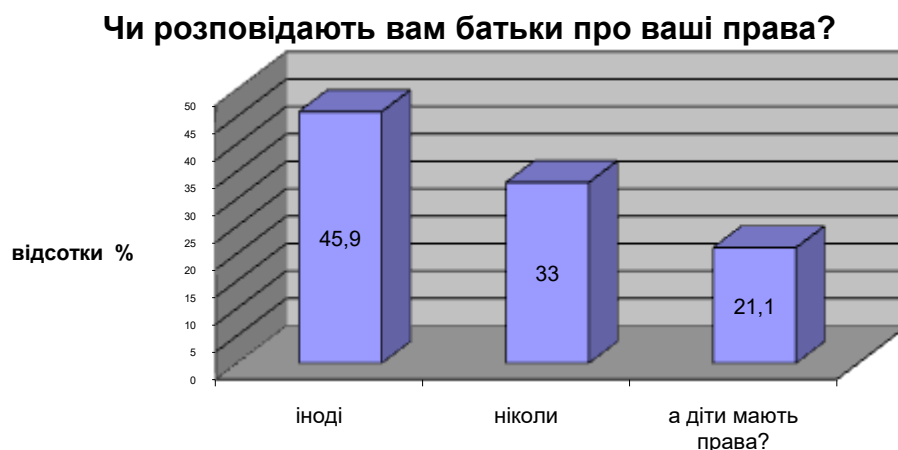
Тому більша частина дітей дізналася про свої права та обов'язки від учителів (34%) та батьків (33%). (рис. 2) Результат опитування показав, що

діти, які не чули про ті чи інші свої права, гарантовані Конвенцією ООН, складають 9-28%. Найменше діти знали про свої права на захист від втручання в особисте життя, від шкідливої інформації, сексуальної експлуатації та небезпечної праці. Майже кожна восьма дитина повідомила про порушення її прав, а кожна четверта була свідком того, як порушувалися права інших дітей.

Проблема прав дітей - одна з гострих проблем нашого суспільства. Рівень правової культури та знань дітей про свої права і обов'язки досить низький. Дітям бракує елементарної обізнаності у сфері своїх прав, обов'язків та відповідальності за багатьох життєвих ситуацій.

Демократизація українського суспільства, а разом із ним і нашої школи, вимагає все гучніше порушувати питання про права дитини: у родині, у школі, у державі.

Провівши паралельне опитування про правову виховну роботу в системі «діти-батьки», було зроблено висновок, що батьки не приділяють увагу виховному процесу в правовій галузі, часто перекладаючи на школу свої обов'язки по вихованню дитини. (рис.3.)

Також з'ясувалось, що більше чверті школярів не знали відповіді на питання про назву документа, де записані їх основні права й свободи. Основними документами були названі (рис. 4):

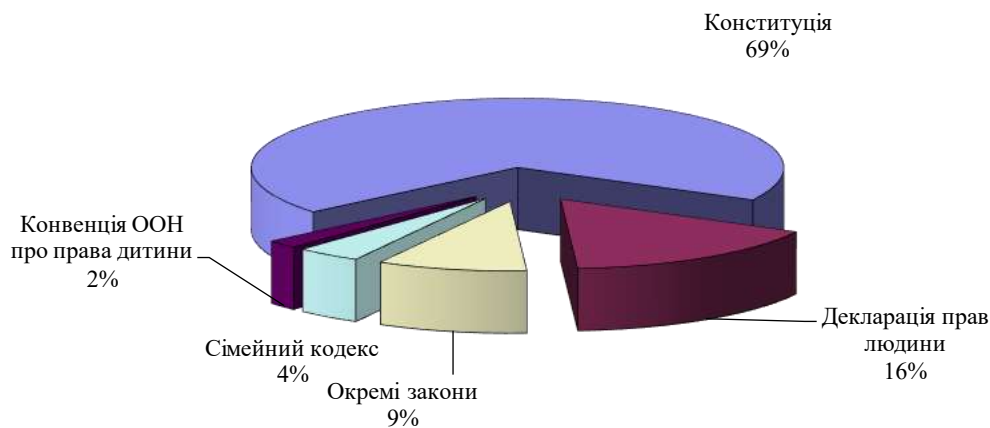

Рис. 4. Аналіз даних, щодо знань молодших школярів в документах, в яких записані права та свободи.

Опитування засвідчило, що більшість дітей України почувуються безправними в світі дорослих, що в них обмежені можливості висловлювати і обстоювати свої думки, що часто-густо вони навіть не знають, до кого звернутись у разі порушення їх прав.

Третина експертів (з 80 опитаних) вважають, що ніхто з дорослих не сприймає дітей як повноправних членів суспільства. Більшість дійшли висновку, що спроби дитини відновити справедливість в тій чи іншій установі або закладі без допомоги дорослих приречені на невдачу.

2022 року в Україні розробили проєкт «Дитина не сама» на якому є така інформація як:

- Порушення прав дитини (що робити та куди звертатися, якщо в умовах війни права дитини порушують – відповіді на основні запитання).
- Як прихистити дитину під час війни.
- Чат-бот в телеграмі «Дитина не сама» (дає можливість українським сім'ям та іноземним організаціям подати заявку службам у справах дітей про готовність тимчасово влаштувати дитину).
- Нормативно-правові акти.[43]

3.2 Аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження

Проблема соціально-правового захисту дітей є актуальною для України особливо сьогодні, в часи війни. Закономірно, що політика держави щодо питань соціально-правового захисту дітей, формується, в першу чергу, на законодавчому рівні. Не зважаючи на досить велику кількість документів, що забезпечують юридичну підтримку дитинства в Україні, діти й надалі є однією з найменш захищених категорій населення.

Більшість населення України не має уявлення про особисті права дітей, Конвенцію ООН про права дитини, інші міжнародні документи цієї спеціалізації, тому дуже легко порушити права дітей, бо історично склалося, що ці права завжди порушувались, до дітей не ставилися як до самостійної особистості. На жаль, дуже багато дорослих не вважають за потрібне і зараз визнавати ці права, бо бояться великої відповідальності, а також звикли до старих канонів виховання. Тому діти особисто повинні знати свої права. Особливе місце у правовому вихованні учнів посідає школа. Її роль визначається тим, що тут вони отримують перше уявлення про наше суспільство. Адже школа – це передусім соціальний інститут підготовки майбутнього громадянина, працівника, сім'янина. Саме в школі діти уперше по справжньому починають відчувати себе маленькими громадянами своєї країни, і саме тут необхідно, щоб вони отримали впевненість у справедливому до них ставленні. Це стане доброю основою для подальшого формування більш складних правових почуттів, уявлень, поглядів, переконань та навичок правомірної поведінки. Забезпечення прав дітей є потенційною передумовою стійкого економічного і соціального розвитку будь-якої країни.

Під час проведення експериментального дослідження ми запропонували методикку соціально-педагогічного супроводу забезпечення прав дитини в умовах селищних територіальних громад (Див. Рис. 3.1)

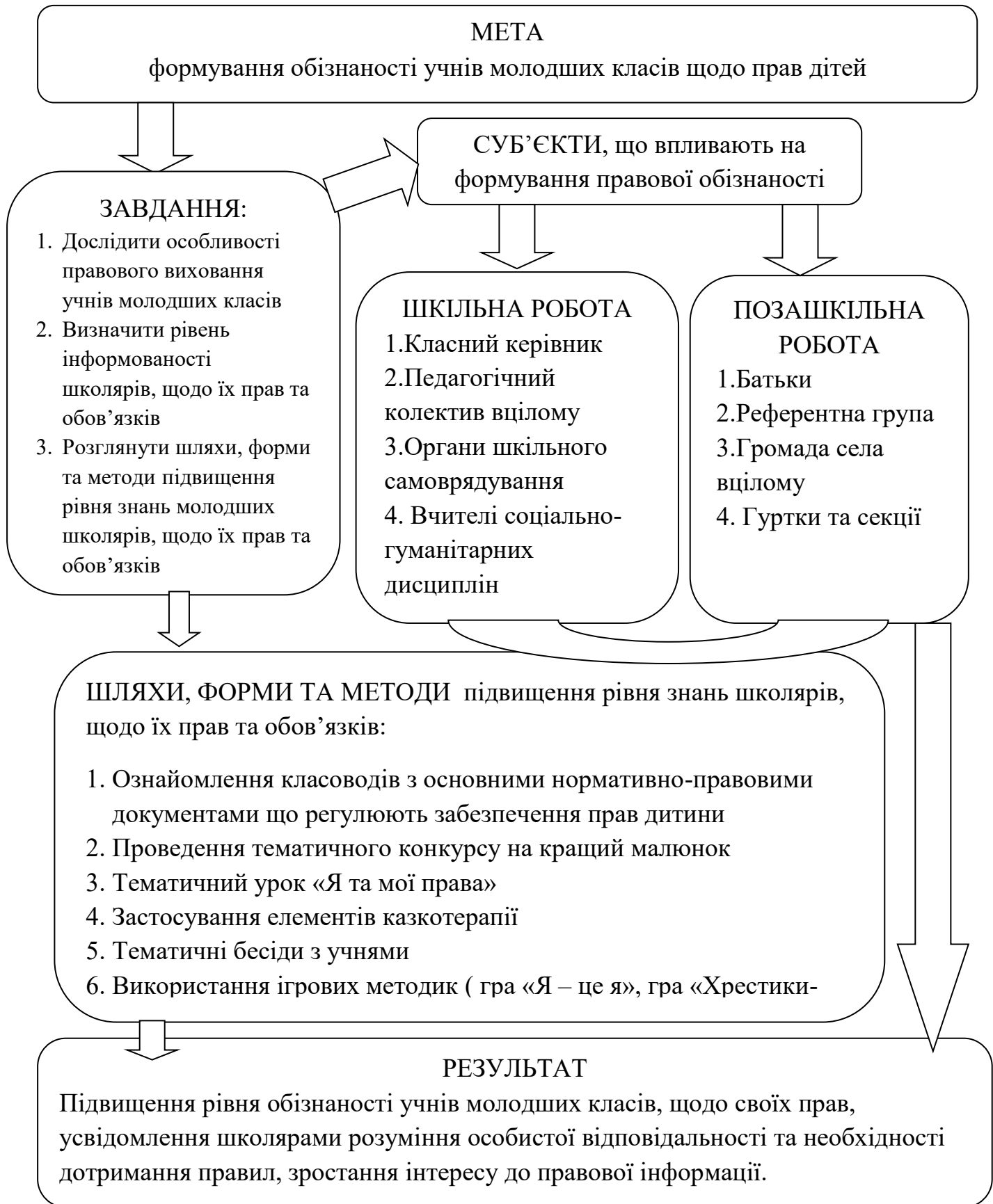

Рис. 3.1. Методика соціально-педагогічного супроводу забезпечення прав дитини в умовах селищних територіальних громад

Серед учнів було проведено конкурс на кращий малюнок за темою «Права дитини». Серед учнів 3-4 класів була проведена пізнавальна гра «ДІТИ МАЮТЬ ПРАВО...» (Додаток 2)

Запропонували школі розроблену програму «Права дитини» для учнів 3-4 класів, яку подали до розгляду керівництву школи для подальшого її впровадження в освітній процес. Вона містить 17 тем, розрахованих на 17 уроків (додаток 1).

Позитивно оцінюючи зміст даної програми і досвід правового виховання молодших школярів у даній школі, слід зауважити, що зміст правового виховання учнів молодших класів не можна обмежувати тільки вивченням прав дитини. Адже у своєму житті молодший школяр має справу з багатьма нормами різних галузей права, яких він повинен дотримуватись чи ними користуватися.

Сучасні діти – це наше майбутнє. Яким воно буде майбутнє дітей залежить від багатьох причин. Дійсно, лише в цивілізованій правовій державі можливо благополуччя громадян. Найголовніше – знати права людини, які закріплені в Декларації прав людини та Декларації прав дитини. Заняття проходить у вигляді мандрівки казками, де головними помічниками в сфері правових знань є герої казок.

Це незвичайні уроки, це відверті бесіди, які торкаються особистості дитини, її ставлення до оточуючих, які розкривають духовний світ дитини. В школі широко використовуються ігрові форми створюючи сприятливі умови для розуміння та засвоєння моральних норм у природних для дітей умовах.

Також нами було проведено різні типи занять які охопили права та обов'язки дитини. Заняття проводилися з учнями 3-4 класів.

Мета заняття: знайомство учнів з основними правами дитини, сприяння вихованню морально-правових норм.

Завдання занять: надати школярам знання про права дитини, сприяти вихованню впевненості, що право вибору пов'язано з відповідальністю за свої вчинки, формувати правову культуру людини.

При вивченні прав людини недоречно звичайні опитування з традиційними питаннями. Необхідно створювати атмосферу доброзичливості, відвертості, в якій кожний учень мав бажання висловити своє ставлення щодо питань, які обговорюються. Точки зору не розділяю на «правильні» та «неправильні», а ставлюся з повагою. На заняттях використовую завдання творчого характеру, які не лише допомагають вивченню навчального матеріалу, а й роблять цей матеріал емоційно зафарбованим. Використання ігрових технологій надає вчителю широкі можливості для того, щоб робити заняття різноманітними, переводити увагу дітей на обговорення відомих літературних героїв.

Вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, а саме бажання та вміння грати сприяє ефективному застосуванню на заняттях різних ігрових методик:

ГРА «Я – ЦЕ Я»

Звертаюся до дітей з проханням намалювати на аркуші коло та пряму лінію. Після цього прошу вийти до дошки декількох дітей. Підводжу до висновку, що всі малюнки різні, і усі люди також різні, несхожі один на одного. Скільки у світі людей, стільки й особистостей. Але одне у нас спільне – це наші права та обов'язки, вони спільні для усіх. Та ми в різній мірі маємо їх виконувати. Існують документи, в яких прописані наші права. На цьому занятті ми познайомимося з одним з таких документів.

ГРА «ХРЕСТИКИ –НУЛИКИ»

Клас ділиться на команди: хрестики та нулики. Кожна команда обирає номер квадрата, на якому намальований знак команди (хрестик чи нулик). На зворотному боці квадрата текст статті про права людини. Команда читає її. Після обговорення треба назвати казки, де порушуються вказані в статті права казкових героїв.

ГРА «ЧИМ МИ СХОЖІ?»

Кожна доросла людина має паспорт. Спробуємо намалювати свій паспорт. На одній сторінці намалюйте свій портрет. На наступній сторінці

намалюйте піктограму «Мої права». Діти роблять висновки, що всі сторінки паспорта, окрім сторінки про права людини різняться. Висновок – всі люди мають однакові права.

Яскравим прикладом інтерактивних форм навчання – був урок «Я та мої права», мета якого полягала в поглибленні знань про свої права, сприянні вихованню бажання знати та поважати права людини. Допоміжним персонажем був Буратіно, що служив провідником у світ казок. Урок складався з наступних частин.

1. Гра «Чарівний супчик».

- Діти, до нас сьогодні на урок завітали гості. Посміхнемося гостям та з гарним настроєм розпочнемо урок

-Я пропоную вам пограти в гру, яка називається «Чарівний супчик». Хто знає, з чого готують суп? (З ОВОЧЕЙ)

- Оберіть, роль якого овочу ви маєте бажання зіграти?

- Розпочинаємо варити супчик. А правила гри такі: я вимовляю назву овочу, а ті учні, у кого співпала назва з тим, яке вони загадали, голосно плескає у долоні. Розпочинаємо гру!

- Чи легко було вам грати?

- На вашу думку, що допомогло легше зрозуміти гру? Пор що я розповідала вам перед початком гри? (про правила)

2. Бесіда про права.

- У нашому житті також є правила. за якими живуть люди. Як наживають ці правила?

- В якому документі вміщені права дитини? (Декларація з прав дитини, Конвенція ООН про права дитини).

- Давайте розповімо Буратіно про те, які права мають діти.(Право на життя, право на ім'я та громадянство, право на індивідуальність, право жити разом з батьками, право на свободу думки, совісті і релігії...)

3. Робота в групах.

- Сьогодні ми будемо працювати групами, пам'ятаючи про те, кожного члена групи необхідно вислухати, бо в групах мають дотримуватися рівні права.

Завдання 1. Придумайте піктограму, тобто умовний знак, який розповідає про права

1 група – право на розвиток, навчання

2 група – право на захист

3 група – право жити разом з батьками.

Захист піктограм.

- Чи трапляються в житті такі ситуації, коли стаються порушення прав людини?

- Спробуємо простежити, чи порушуються права казкових персонажів у казках?

Завдання 2.

- Прочитайте короткі описи з казок та визначте, яке право порушують казкові герої?

1 група – відьма вирішила погубити брата Іванка та сестрицю Оленку (право на життя)

2 група – чаклунка викрала дітей з колиски. Коли діти подорослішали, брат та сестра вирішили відшукати своїх батьків (право жити разом з батьками, право на життя)

3 група – пташиний двір знущався з каченяти, називав його гидким, відмовлявся спілкуватися (право на індивідуальність)

4. Бесіда про порушення прав у казці «Пітер Пен».

- Згадаємо казку «Пітер Пен».

- Що сталося з Пітером і Венді, коли вони потрапили в Неверленд? (вони зіткнулися з небезпекою від капітана Гука і його піратів, а також зрозуміли, що їхнє життя без відповідальності має свої наслідки).

- Про яке право нагадує їхня історія? (право на безпеку і право на вибір, адже вони повинні вирішити, чи залишитися в Неверленді або повернутися додому)

- Чи розуміють Пітер і Венді наскільки важливі ці права? (Спочатку вони можуть не усвідомлювати важливість цих прав, але з часом, стикаючись з небезпеками, вони починають розуміти, що безпека і вибір — це ключові аспекти їхнього життя).

- Як ви займаєтесь своїм розвитком у школі? вдома?

- Чи займаєтесь розвитком у гуртках та секціях? Що ви в собі розвиваєте?

5. Творча робота.

На ваших партах лежать чарівні зірки, але чарівник забув їх розфарбувати. Спробуємо на мить стати чарівниками, розфарбуємо зірки та подаруємо їх один одному.

Після проведення ряду занять та тренінгів, ми провели формуючий експеримент. Виявлення рівня сформованості правових уявлень у молодших школярів здійснювалось за попередньо розробленою анкетною, яка складалась із запитань з різних галузей українського права (див. додаток 1).

Результати вивчення динаміки формування правових уявлень у молодших школярів у процесі пошуково-експериментальної роботи представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1. Рівень сформованості правових уявлень у молодших школярів за результатами формуючого експерименту

Питання анкети	Правильні відповіді, %	
	До проведення	Після проведення
Яку назву має наша держава?	100	100
Яку назву має Основний закон нашої держави?	96	100
Які кольори має Державний Прапор України?	80	100
Яке місто є столицею України?	88	100
Яка мова є державною в Україні?	76	100
Хто повинен дотримуватися законів	80	100

Питання анкети	Правильні відповіді,%	
	До проведення	Після проведення
нашої країни?		
До якого закладу направляють одинадцятирічну дитину на перевиховання, якщо вона систематично порушує правила поведінки в школі і за її межами?	72	100
Яка установа покликана захищати права дитини:	52	82
До якого закладу може потрапити молодший школяр, який заблукав чи утік з дому:	48	86
До якого віку дитини за заподіяну нею шкоду несуть відповідальність батьки:	54	90
В якому документі викладено права та обов'язки школяра:	68	84
Чи знаєш ти права школяра?	52	88
Чи знаєш ти обов'язки школяра?	86	100
Чи виконуються права школярів в твоїй школі?	90	100
До кого ти будеш звертатися при порушенні прав школяра і в яких випадках?	48	94
Казка Г.Х. Андерсена «Дюймовочка». Який злочин учинили проти Дюймовочки окремі персонажі цієї казки?	60	82
Казка Ш.Перро «Русалонька». Яке право порушується, коли Русалонька відмовляється від свого голосу?	72	94
Казка Ш.Перро «Попелюшка». Чи є порушення законів у діях принца?	80	100
Казка Ш.Перро «Попелюшка». Який персонаж займався порушення прав людини?	88	100
Чи скоював якийсь правопорушення кіт у чоботях?	76	100
Казка Ш.Перро «Червона шапочка». Коли вовк обманює Червону Шапочку, чи це порушує право на її право на правду	80	100
Казка Г.Х, Андерсена «Снігова Королева». Який злочин учинила	72	98

Питання анкети	Правильні відповіді,%	
	До проведення	Після проведення
Снігова Королева?		
Казка «Колобок». Чи порушували права Колобка дід та баба?	52	96
Хто з тварин у казці «Колобок» учинив найнебезпечніший злочин?	76	100
Казка «Вовк і семеро козенят». Який злочин учинив вовк?	80	98

Як засвідчують статистичні дані цієї таблиці, у процесі дослідницької роботи змінилися на краще показники рівня обізнаності молодших школярів щодо своїх прав.

У процесі експерименту нас цікавило і питання, як вплинув запроваджений нами зміст правового виховання на поведінку молодших школярів. З цією метою під час всього дослідження, за допомогою педагогів, вівся спеціальний журнал, в якому фіксувалися негативні вчинки, що допускалися учнями. Результати обліку допущених молодшими школярам негативних вчинків в формуючій і констатуючій групах відображені в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Порівняльні дані стану дисципліни учнів в експериментальній і контрольній групах

Види відхилень у групі	Кількість відхилень у поведінці, %	
	До проведення експерименту	Після проведення експерименту
Прогули уроків	1,10	0,70
Запізнення на уроки	2,00	1,40
Бійки	3,00	1,75
Паління	0,50	-
Вживання спиртного	0,22	-
Утеча з дому	0,50	-
Крадіжки	2,00	0,35
Пошкодження шкільного майна	4,05	1,75

Невиконання розпоряджень учителя й інших дорослих	4,10	1,40
Образа, приниження інших	2,05	0,35

Як засвідчують результати дослідження, наведені в таблиці, під час формувального експерименту, кількість допущених молодшими школярами відхилень у поведінці і в цілому, і за окремими видами, набагато менша, ніж була напочатку дослідження, під час констатувального експерименту.

Показники проведеної роботи з правового виховання молодших школярів на основі розробленого нами змісту правового виховання, свідчать про ефективне засвоєння системи доступних для цієї категорії учнів правових понять, формування відповідних уявлень, умінь та навичок правомірної поведінки.

Певною мірою узагальнивши та доповнивши, на основі нашого експериментального дослідження, існуючі наукові доробки, визначаємо такі основні шляхи забезпечення соціальним педагогом прав дітей:

- а) вивчення стану дитини, її сім'ї та умов їх соціальної адаптації (оцінка потреб дитини та її сім'ї);
- визначення рівня задоволення базових потреб дитини, її психологічного і фізичного стану;
  - аналіз ситуації у колективі дітей; вивчення умов життєдіяльності дитини в різних середовищах; виявлення ризиків, що негативно впливають на розвиток дитини;
  - створення банку даних дітей і сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;
  - створення картотеки інституцій, що працюють з дітьми чи для дітей (служб, закладів соціального обслуговування, центрів та ін.), з метою вивчення їх потенціалу;
  - здійснення прогнозування розвитку соціально-педагогічної ситуації у конкретному середовищі;

б) профілактика явищ дезадаптації та сприяння особистісному розвитку дитини:

- правове, психолого-педагогічне просвітництво батьків, дітей, педагогічних працівників інших фахівців;
- виховання у дітей поваги до прав іншої людини; формування у батьків усвідомленого ставлення до прав дитини;
- ознайомлення з нормативними міжнародними і державними документами, які забезпечують розвиток особистості, освіти, вибір професії тощо;
- формування відповідальності за можливі наслідки протиправних дій;
- сприяння адаптації дитини в умовах нового середовища;
- моделювання сфер успішної діяльності дитини та кола її найближчого оточення;
- підтримка дитячих ініціатив; посередництво в особистісній самореалізації, спонукання до самостійності;
- організація дозвілля і відпочинку дітей (дітей з батьками), в т.ч спільно із дитячими чи молодіжними об'єднаннями;
- створення умов для розвитку здібностей і талантів дитини;
- профорієнтаційна робота;
- надання послуг через "Телефон довіри", спеціалізовані служби та ін.;

в) посередництво між індивідом чи групою і середовищем:

- сприяння узгодженості позицій і дій батьків, вчителів, інших фахівців щодо забезпечення прав дітей;
- формування у дітей та їхніх батьків навичок успішної взаємодії з різними соціальними інституціями;
- залучення до консультацій різних фахівців (юристів, лікарів, психотерапевтів та ін.);
- налагодження співпраці місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, служб, що функціонують у громаді, із батьківськими громадськими організаціями, дитячими об'єднаннями;

- зв'язок із спонсорами, шефами, організаціями гуманітарної і матеріальної допомоги;
- залучення до роботи з дітьми та їхніми сім'ями волонтерів.

г) соціокультурна реабілітація та корекція:

- інформаційно-правова допомога дитині та її батькам (консультування), які перебувають у стані життєвої кризи; пошук шляхів і варіантів виходу із такої ситуації;
- робота з дітьми, які перебувають на різних обліках (внутрішньо шкільному, служби у справах дітей, кримінальної міліції у справах дітей) чи осіб, які повернулися із шкіл соціально-психологічної реабілітації;
- соціально-педагогічне інтегрування дітей з обмеженими функціональними можливостями;
- корекція взаємин, способів соціальної дії; зниження агресивності дитини;
- роз'яснення пільг, передбачених чинним законодавством дітям та їх сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах;
- формування навичок несилового, неконфліктного подолання складних життєвих обставин;

д) захист прав та інтересів дітей:

- захист прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у різних інстанціях (представлення та відстоювання інтересів дитини): педагогічна рада, служба у справах дітей, кримінальна міліція у справах дітей, суд, дорадчий орган, координаційна рада);
- допомога в оформленні необхідних документів для відновлення чи встановлення соціального статусу;
- соціально-педагогічна допомога і підтримка дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах, й права якої порушені: виявлення і допомога дитині, яка зазнала жорстокого поводження чи насильства; сприяння влаштуванню дитини-сироти чи дитини, позбавленої

батьківського піклування, у прийомну сім'ю чи дитячий будинок сімейного типу;

- допомога в притягненні до відповідальності осіб, які порушили чи допустили порушення прав дитини;

е) дослідницько-методична діяльність:

- аналіз і узагальнення досвіду соціально-педагогічної діяльності щодо забезпечення прав дітей;
- участь у методичних нарадах, семінарах, конференціях з питань соціально-педагогічного забезпечення прав дітей;
- створення та поповнення банку методичних матеріалів щодо роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах, результатів соціально-педагогічних досліджень;
- вивчення і поширення кращого досвіду соціального виховання дітей;
- обґрунтування шляхів оптимізації процесу соціально-педагогічного забезпечення прав дітей.

Висновки до розділу 3

На підставі аналізу результатів психолого-педагогічних досліджень і досвіду виховної роботи в Ставищанській загальноосвітній школі-ліцей І-ІІІ ступенів імені О.С.Паланського можна стверджувати, що учнями початкових класів можуть успішно засвоюватись основи правових знань. У молодших школярів для цього наявна різностороння активність у пізнанні правових фактів, явищ, подій. Під впливом навчання здійснюється перехід пізнання зовнішньої сторони цих фактів і явищ до пізнання їх суті. Дослідження переконують, що зміст правової інформації викликає у молодших школярів великий інтерес. Вони не піддають сумніву необхідність дотримання як вимог законів, так і моральних норм, учні добре їх запам'ятовують і хочуть виконувати.

Результати формувального експерименту переконують, що школярам потрібно давати знання таких правових положень, які допоможуть їм правильно вибрати лінію поведінки в житті і діяльності, сформувати у них правильні уявлення про необхідності поводитись гідним чином. Тому зміст правового виховання має передбачати ознайомлення школярів з доступними їм правовими положеннями, що стосуються конституційного, адміністративного, цивільного, сімейного, трудового, кримінального, природоохоронного права.

Особлива роль у правовому вихованні молодших школярів, зокрема у формуванні у них навичок і звичок правомірної поведінки, належить втіленню в їх життєдіяльність правил для учнів. Дослідження переконує, що в початкових класах такі правила мають бути деталізовані і повинні регламентувати поведінку дітей на уроці, на перервах, на шкільних урочинах, удома, на вулиці і в інших місцях. Робота над правилами проводиться у двох напрямках: роз'яснення їх змісту і привчання учнів до дотримання цих правил. Систематичне виконання правил поведінки всіма школярами впорядковує ритм життя школи, спрямовує його в необхідному напрямку, привчає учнів до дисципліни, правопорядку.

Ефективне здійснення правового виховання молодших школярів вимагає тісної взаємодії школи та сім'ї. Така взаємодія сприяє подоланню стихійного виховного впливу в сім'ї. Для цього школа має озброїти батьків певною сумою педагогічних, психологічних та правових знань, уміннями застосовувати ці знання у повсякденній виховній роботі з дітьми.

Експериментальна робота дозволила значно розширити правові знання і загальнокультурний кругозір молодших школярів, домогтися усвідомлення ними розуміння особистої відповідальності за свої вчинки і поведінку. Вивчення правових питань викликало в учнів значний інтерес, сприяло якісним змінам джерел правової інформації дітей, виробленню у них правильної громадянської позиції в юридично значущих ситуаціях. У процесі пошуково-експериментальної роботи учні отримали початкове уявлення про

громадянство України, Конституцію України, про основні конституційні права і обов'язки громадян, про найважливіші закони країни; загальне уявлення про державу і органи влади, про символіку нашої держави. Школярі усвідомили необхідність постійно дотримуватись правил поведінки у школі і за її межами, розуміння особистої відповідальності за порушення дисципліни й порядку в школі, вдома і на вулиці. У них зріс інтерес до правової інформації. Матеріали підсумкового зрізу засвідчили, що значно зросла правова вихованість молодших школярів за всіма її показниками.

ВИСНОВКИ

В умовах розбудови України як правової держави, а також в умовах повномасштабної російсько-української війни особливого значення набуває проблема піднесення рівня правової культури всього населення взагалі, і підростаючого покоління зокрема. Формування основ правової культури молоді покликана забезпечити загальноосвітня школа. Вирішення школою цього завдання сприятиме підвищенню правової обізнаності учнівської молоді, що протидіятиме скоєнню правопорушень неповнолітніми, омолодженню дитячої злочинності.

На підставі аналізу результатів психолого-педагогічних досліджень і досвіду виховної роботи в школі можна стверджувати, що основи правових знань можуть успішно засвоюватись вже учнями початкових класів. У молодших школярів для цього наявна різностороння активність у пізнанні правових фактів, явищ, подій. Під впливом навчання здійснюється перехід пізнання зовнішньої сторони цих фактів і явищ до пізнання їх суті. Дослідження переконують, що зміст правової інформації викликає у молодших школярів великий інтерес. Вони не піддають сумніву необхідність дотримання як вимог законів, так і моральних норм, учні добре їх запам'ятовують і хочуть виконувати.

Ще вважається, що починати змінювати суспільство треба з молоді, із забезпечення прав, гарантованих Конвенцією. Таких прав, як право на вільне висловлювання своїх думок, своїх поглядів на різні проблеми, право бути вислуханим і право приймати рішення, впливати на процеси в суспільстві. Механізми для забезпечення цих прав існують не тільки в державі, а й в молодіжному та дитячому оточенні – в розвитку шкільного самоврядування, залученні дітей до обговорення суспільних проблем, які безпосередньо їх стосуються. Коли, наприклад, ухвалювалося рішення стосовно проведення шкільної реформи, ніхто не поцікавився думкою школярів.

Ми перебуваємо у періоді трансформації, не тільки політичної, але й культурної. У нас зараз суспільна криза, зумовлена повномасштабним вторгненням росії в Україну, – і вона відчутно позначається на молоді. Однак нинішня молодь знає смак свободи.

Щоб змінити ситуацію, сільські діти готові брати на себе відповідальність, більшою мірою, ніж міські діти, розуміють необхідність планування власного життя, вміють і хочуть працювати, у тому числі для благополуччя громади.

Одним із головних завдань відродження села є створення дієздатних сільських територіальних общин, зміцнення місцевого самоврядування, його організаційних і матеріальних засад, посилення ролі й місця громадськості у здійсненні реформ. Роль громади села повинна бути піднята на більш високий рівень щодо контролю за дотриманням Конвенції ООН про права дитини на місцях. Сумісно з працівниками служби охорони здоров'я, освіти, священнослужителями та соціальними працівниками для кожного сільського населеного пункту необхідно розробити заходи, спрямовані на покращення становища юних громадян на цій території, і громада повинна контролювати їх виконання.

Оприлюднення проблематики становища сільських дітей у постіндустріальному суспільстві дасть змогу намітити реальні шляхи покращення державної політики України стосовно підростаючого покоління. Адже захист та забезпечення прав дітей, вирішення їхніх соціальних проблем – інвестиції не лише в сучасність, а й у майбутній демографічний розвиток країни, що обрала шлях демократії, свободи, миру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альтернативний звіт про дотримання Україною положень Конвенції ООН про права дитини за період з 2011 по 2018 роки (від коаліції неурядових організацій) [Електронний ресурс]. Режи доступу: https://wcu-network.org.ua/ua/Zaxist_prav_dtei/publications/Alternativnii_zvt_pro_dotrimannja_Ukrainoju_polozhen_Konvenci_OON_pro_
2. Вивчення Декларації прав дитини та Конвенції про права дитини в загальноосвітніх навчальних закладах: Метод. посіб. для вчителів / Булгакова А.В. Харків: Факт, 2001. 161 с.
3. Представництво ЮНІСЕФ в Україні [електорнний ресурс] / вебсайт. – Режим доступу : <https://www.unicef.org/ukraine/>
4. Вінгловська О.І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 «Правознавство». Київ, 2007. 20 с.
5. Волинець Л.С. Права дитини в Україні: проблеми та перспективи. / [Ред. Т.М.Тележенко] ; Укр. ін-т соц. досліджень. Київ : Логос, 2000. 74 с.
6. Декларація прав дитини. Київ : Право, 2005. 68 с.
7. Держава і право : зб. наук. пр. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. Вип. 12. Юридичні і політичні науки. 568 с.
8. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2010 року / [Бабич О. В. та ін.; редкол.: Ю. О. Павленко (голова) та ін.; уклад.: А. Г. Зінченко] ; М-во України у справах сім'ї, молоді та спорту, Держ. департамент з усиновлення та захисту прав дитини, Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді. Київ : Держ. ін-т розв. сім'ї та молоді, 2008. 241 с.
9. Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства: Матеріали парлам. слухань у Верхов. Раді України, 7 черв. 2009 р. / Верхов. Рада України. Ком. з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства. Київ: Парлам. вид-во, 2009. 158, [1] с.

10. Загальна декларація прав людини // Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року
11. Заключні зауваження та рекомендації Комітету ООН з прав дитини: Україна. 09/10/2002 CRC/C/15/AcIcI.191.
12. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III // Відомості Верховної Ради. 2001. № 30. С.142.
13. Закон України «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року».
14. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей / Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді, Представництво Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Акад. адвокатури України та ін.; [Упоряд.: Туркевич І.К. та ін.; Редкол.: Довженко В.І. та ін.]. Б. м.: Б. в., 2002. 318 с.
15. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей / Представництво дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні [та ін.; редкол. та упоряд.: Довженко В. І. та ін.]. Київ : Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), 2003. 412 с.
16. Інтегровані соціальні служби: теорія, практика, інновації: Навч.-метод. комплекс /Автор.-упоряд.: О. В. Безпалько, І. Д. Зверева, З. П. Кияниця, В. О. Кузьмінський та інш. / За заг. ред.: І. Д. Зверєвої, Ж. В. Петрочко. Київ : Фенікс, 2007. 528 с.
17. Конвенція ООН з прав дитини: шляхи практичного застосування. : Метод. рек. / Християн. Дит. Фонд; [Упоряд.: Г.Лактіонова та ін.]. [К.]: Наук. світ, 2001. 37 с.
18. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року.
19. Дії влади України, спрямовані на захист прав дітей [Електронний ресурс]. Режим доступу: [Дії влади України, спрямовані на захист прав дітей — Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини\(діти\) \(ombudsman.gov.ua\)](#)

20. Національний звіт «Зведена III та IV періодична національна доповідь про реалізацію Україною положень Конвенції ООН про права дитини» (2002-2006 рр.) / [Л. В. Дорогих та ін.; ред. В. О. Берегова]; М-во України у справах сім'ї молоді та спорту, Держ. ін-т розвитку сім'ї та молоді. Київ : Держ. ін-т розв. сім'ї та молоді, 2008. 178 с.

21. Петрочко Ж.В. Забезпечення прав дітей як соціально-педагогічна проблема. // Зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету / за ред. Л.М. Мельник, В.І. Співака. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2008. – Серія соціально-педагогічна. Вип. ІХ. – С. 139-148

22. Петрочко Ж. В. Конвенція ООН про права дитини як стратегія й тактика дій в інтересах дітей // Соціальна педагогіка: теорія та практика № 4, 2009. С. 4-11

23. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.08.2000 № 1200 «Про утворення Міжвідомчої комісії з питань охорони дитинства» зі змінами [Електронний ресурс]. Режим доступу: [Про утворення Міжвідомчої комісії... | від 03.08.2000 № 1200 \(rada.gov.ua\)](#)

24. Права дитини : Від витоків до сьогодення: Зб. текстів, метод. та інформ. матеріалів. / [Авт.-упоряд.: Г.М.Лактіонова та ін.; голов. ред. В.М.Куценко]. Київ : Либідь, 2002. 277 с.

25. Права дитини : посіб. для журналістів. / [Зорина О'Доннел, Дмитро Коник, Людмила Логгінова та ін.]. Київ: Представництво ЮНІСЕФ в Україні: Молодіж. громад. орг. "Клуб" "Компас", 2002. 116 с.

26. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посіб. 5-те вид., зі змінами. Київ : Атака, 2001. 176 с.

27. Сватенков О. В. Педагогічні умови захисту права дитини на сім'ю засобами соціальної реклами : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05. «Педагогічна освіта». Київ, 2010. 19 с.

28. Соціальний захист та охорона прав дитини : наук.-метод. рек. для соц. педагогів. / Упр. освіти та науки Луган. обл. держ. адмін., Луган. обл. ін-т

післядиплом. пед. освіти; [уклад.: Серова І. А. та ін.]. Луганск: Резніков, 2008. 157 с.

29. Конвенція “Про права дитини” від 20 листопада 1989 р. (Рат. 27.02.1991). Відомості Верховної Ради України. 1991 р. № 13, ст. 145 .

30. Сучасний тлумачний словник української мови / [уклад.: Л. П. Олексієнко, О. Л. Шумейко]. Київ : Кобза, 2014. 544 с.

31. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. 2007. № 8. 38 с.

32. Чернета С.Ю. Засади соціально-правового захисту дітей та молоді: законодавче забезпечення. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. 20, 2009. Ст. 54-57

33. Факультативі протоколи до Конвенції ООН про права дитини. К. : Право, 2007. – С. 78-110

34. Цибуліна І. В. Державна політика у сфері забезпечення захисту прав дитини в Україні : автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.02. «Правознавство». Харків, 2006. 19 с.

35. Шевченко Н.Ю. Соціально-педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини : автореф. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.05. «Педагогічна освіта». Луганськ, 2006. 21 с.

36. Ювенальна юстиція в Україні: коментар та аналіз діючого законодавства; Конвенція про права дитини (з постатейними матеріалами); Словник-довідник з ювенальної юстиції / [Зеленецький В.С., Сібільова Н.В., Кривоченко Л.М. та ін.]; За заг. ред. В.С.Зеленецького, Н.В.Сібільової; Акад. прав. наук України. Ін-т вивч. пробл. злочинності. Харків: Страйд, 2006. 778 с.

37. Історико-теоритичні аспекти правового захисту прав дітей [електорний ресурс] / вебсайт. – Режим доступу: <https://studfile.net/preview/8842514/>

38. Верховна Рада України [електорний ресурс] / вебсайт. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

39. Верховна Рада України [електорний ресурс] / вебсайт. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/302-2022-%D0%BF#Text>
40. Діти війни [електорний ресурс] / вебсайт. – Режим доступу: <https://childrenofwar.gov.ua/>
41. Захист прав дітей під час війни [електорний ресурс] / вебсайт. – Режим доступу: <https://dity.msp.gov.ua/>
42. Захист прав дітей у правоохоронній діяльності [електорний ресурс] / вебсайт. – Режим доступу: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/2739/1/%D0%9A%D1%83%D1%80%D1%81%20%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%B9_%D0%94%D0%86%D0%A2%D0%98_.pdf
43. Захист прав дітей під час війни [електорний ресурс] / вебсайт. – Режим доступу: <https://dity.msp.gov.ua/>
44. Пархоменко П.І. Діяльність Комітету ООН з прав дитини. Практичний посібник. Чернігів, 2021. 91 с.
45. Урядовий портал [електорний ресурс] / вебсайт. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukrayina-vidznachaye-30-richchya-vvedennya-v-diyu-konvenciyi-oon-pro-prava-ditini>
46. Доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [електорний ресурс] / вебсайт. – Режим доступу: <https://ombudsman.gov.ua/childrenofwar-2023/>
47. Стешенко В.М. Правовий захист дітей та підлітків і безпечний інформаційний простір. Харків, 2019. 385с.
48. Представництво ЮНІСЕФ в Україні [електорний ресурс] / вебсайт. – Режим доступу: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/convention-full>

ДОДАТКИ

ДОДАТОК 1

Права дитини

(навчальна програма для учнів початкових класів)

Тема 1. МИ – УКРАЇНСЬКІ ДІТИ – ДІТИ СВІТУ

Людина, її життя, здоров'я, гідність – найвища цінність на Землі. Конвенція про права дитини 1989р. про право дитини на індивідуальність. Правова захищеність дітей України та дітей інших країн. Шлях до миру і злагоди в світі через повагу до прав дитини.

Тема 2. СИЛА ЛЮДЕЙ В ЄДНОСТІ

Обов'язок людей допомагати один одному. Допомога іншим – добродійність і благородство. Необхідність допомоги сім'ям з боку держави. Особливий захист дітей у зонах воєнних конфліктів та стихійних лих.

Тема 3. МОЄ ІМ'Я І МОЯ ЗЕМЛЯ

Право дитини на ім'я, на громадянство в Конвенції про права дитини 1989р., у Конституції України. Твоє рідне місто. Твоя родина. Місце, де ти народився. Твоя батьківщина.

Тема 4. ЯКИМ Я ПОВИНЕН БУТИ

Права людини – це її можливості існувати і розвиватися як особистість. Поняття «честь», «гідність», «добродія», «правдивість». Право дитини на можливість вільно висловлювати свої погляди. Права людини як вияв і реалізація загальнолюдської моралі. Правовий захист гідності людини в Україні.

Тема 5. МАТЕРИНСТВО В ХРИСТІЯНСЬКІЙ МОРАЛІ

Права дитини в сім'ї. Конвенція про права дитини 1989 р. про право дитини знати своїх батьків та користуватися їхньою підтримкою. Мати – друг і наставник. Обов'язки батьків перед дітьми і дітей перед батьками.

Тема 6. КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ – ТВІЙ ЗАКОН. ОСНОВНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Людина, її права і свободи – стратегічний конституційний пріоритет. Вчитися жити за демократії. Захист Конституцією України прав і свобод людини.

Тема 7. ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ 1989р.

Види прав дитини. Загальні принципи захисту прав дитини. Якнайкраще забезпечення інтересів і потреб дитини – головний пріоритет у захисті прав дитини. Спеціальний правовий захист дітей.

Тема 8. ЗАКОН ЖИТТЯ У ТВОЄМУ КЛАСІ

Право дитини на освіту. Законодавчі акти, за якими працює школа. Конвенція прав дитини про підтримку шкільної дисципліни методами, які не принижують гідність дитини. Обов'язки і права учня. Статут нашого класу.

Тема 9. ЗНАЧЕННЯ ПРИРОДИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ

Поняття про навколишнє середовище. Право людини на здорове довкілля. Захист природи – як потреба душі. Екологічні проблеми людства.

Тема 10. ЯК ЗБЕРЕГТИ СВОЄ ЗДОРОВ'Я

Право дітей на охорону здоров'я. Здоровий спосіб життя. Режим дня. Особиста гігієна. Здорове харчування. Ранкова зарядка. Фізкультура і спорт – запорука здоров'я.

Тема 11. ДЖЕРЕЛА НЕБЕЗПЕКИ І СТИХІЙНІ ЛИХА

Конвенція прав дитини про форми посягань на здоров'я і здоровий спосіб життя. Стихійні лиха і самозбереження. Допомога іншим людям під час стихійного лиха.

Тема 12. ПРАВИЛА ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Дотримання правил дорожнього руху – це забезпечення права на здоров'я, на життя. небезпечні місця дорогою зі школи до твого дому. Ігри і безпека для життя.

Тема 13. ЯК ПОВОДИТИСЯ В ТОВАРИСТВІ?

Повага до особистості іншої людини – норма поведінки людини, яка поважає права інших. Право на свободу висловлювань і межі відвертості. Поведінка в громадському транспорті. Поведінка в гостях. Поведінка в театрі. Мистецтво спілкування.

Тема 14. МОЇ ПРАВА В ШКОЛІ

Права школяра. Права вчителя. Права школяра поза школою. Правовий захист учнів.

Тема 15. МОЇ ОБОВ'ЯЗКИ

Обов'язки учня 2-3 класів. Обов'язки щодо своїх батьків, сім'ї. Обов'язки у стосунках з учителем. Обов'язок працювати і право на захист від експлуатації. Обов'язки перед природою.

Тема 16. У ЩО І КОМУ ВІРИТЬ ЛЮДИНА

Потреба людини у вірі. Кому людина довіряє свої думки і сумніви. Право дитини на свободу совісті і віросповідання. Поняття про релігію. Повага до релігійних почуттів інших людей.

Тема 17. СКАРБИ НАРОДНОЇ МУДРОСТІ – ПІДРУЧНИК ЖИТТЯ

Роль казки, прислів'я, приказки в житті людини. Мудрість і благородство українського народу. Книга у твоєму житті. Хто такі книголюби. Основна книга нашого життя.

ДІТИ МАЮТЬ ПРАВО...

Пізнавальна гра для учнів молодшого шкільного віку

ДІЙОВІ ОСОБИ: ВЕДУЧА, ХЛОПЧИК КАЙ, ДІВЧИНКА ГЕРДА, СНІГОВА КОРОЛЕВА

Під час підготовки до гри виготовляється макет книги, ігрове поле, дві фішки, великий картонний кубик з цифрами від 1 до 6 на гранях, ключик для Снігової королеви, добірка літератури для настільної гри.

ВЕДУЧА: Добрий день діти! Сьогодні ми з вами вирушимо в незвичайну мандрівку, але спочатку познайомимось з однією серйозною книгою: вона розповідає про права, які надаються кожній дитині з моменту її появи на світ.

На столі лежить книга, ведуча намагається відкрити її. В цей час з-за театральної ширми чути розмову Кая та Герди.

ГЕРДА: Ха-ха! Вона хоче відкрити цю книгу. Ха-ха! Вона її не відкриє, ось побачиш!

КАЙ: Відкриє!

ГЕРДА: Давай посперечаємось, що ні!

КАЙ: Давай!

ГЕРДА: На що сперечаємось?

КАЙ: Хто виграє, той проведе з дітьми гру.

ГЕРДА: Давай!

Ведуча не може відкрити книгу. Герда і Кай виходять із-за ширми.

ГЕРДА: Почекайте, почекайте, Вам потрібен ключик від цієї книги.

ВЕДУЧА: А де ж його взяти? Може у Снігової королеви?

З'являється Снігова королева.

СНІГОВА КОРОЛЕВА: Добрий день! Я, як вивчила абетку, так і розгубилась серед книжок, Все читаю, читаю... А хто мене кликав?

ВЕДУЧА: Снігова королево! Дай мені будь ласка, твій ключик. Допоможи відкрити серйозну книгу.

СНІГОВА КОРОЛЕВА (*читає по складах*): «Кон-вен-ція про пра-ва ди-ти-ни». Діти, а ви знаєте, що це таке?

Діти відповідають.

СНІГОВА КОРОЛЕВА (*намагається сама відкрити книгу*): Ні, мій ключик не підійде.

ВЕДУЧА: Згадала! Вчора цю книгу читали Кай та Герда. Нехай вони нам допоможуть – розкажуть про що в ній написано, а ми з вами постараємось все зрозуміти та запам'ятати. Кай! Герда! Допомагайте!

ГЕРДА: Ну що ж! Треба вам допомогти! Ця книга відкривається для тих, хто доведе, що знає свої права. То як, спробуємо? Скажіть, діти, ви знаєте, що таке національність, чи можете назвати свою?

Діти відповідають.

Ви повинні знати, що всі діти незалежно від кольору шкіри, мови, на якій говорять, згідно з Конвенцією – рівні.

КАЙ: Ви всі маєте право вчитися, займатися спортом, розвивати свої здібності до музики, малювання, технічної творчості.

ГЕРДА: В Конвенції записано, що з моменту народження кожен має право на ім'я, прізвище, стає громадянином своєї держави. А як називається документ, який підтверджує це? Ваші мами з цим документом влаштовували вас в дитячий садок, школу, купували дитячий білет на поїзд.

Діти відповідають. (Свідоцтво про народження).

КАЙ: У кожного з вас є право на повноцінне харчування, житло, медичне обслуговування. Ви, мабуть, знаєте: не завжди і не всі діти здорові, є діти-інваліди. Про них, за Конвенцією, повинна піклуватися держава.

ГЕРДА: Кожна дитина потребує любові та розуміння. Вона живе з батьками, які піклуються про неї.

КАЙ: Діти повинні бути захищеними від жорстокості та експлуатації, їх не можна купити або продати. А ви чули про те, що дітей змушують займатися непосильною працею?

Діти відповідають.

ГЕРДА: Дитина має право вільно висловлювати свою думку, вільно одержувати або передавати інформацію в усній, письмовій та друкованій формі.

КАЙ: Дитина має право на освіту.

ГЕРДА: Кожен з нас має право на першочерговий захист та допомогу від держави. Так записано в Конвенції.

КАЙ: Діти! Ви всі повинні розуміти та поважати один одного, бути терпеливими, милосердними.

СНІГОВА КОРОЛЕВА: Ой! А я знаю хороші вірші. Думаю, і серед дітей знайдуться ті, хто пригадає відомі поетичні рядки:

Про що мріють діти?

У них мрія одна:

Хай буде мир на світі

добрим, як весна!

КАЙ: Зробіть так, щоб дітям усім

Радість і спокій прийшли у їх дім!

ВЕДУЧА: Які ви молодці! Самі вивчили, самі прочитали вірші. Мені дуже приємно, що у мене такі гарні помічники.

КАЙ: Дивіться! Дивіться! Книга сама відкрилася!

ГЕРДА: Значить, ми все правильно дітям розповіли!

КАЙ: А зараз можна і погратися!

ГЕРДА: А заодно і перевіримо наскільки уважними ви були сьогодні.

СНІГОВА КОРОЛЕВА: Наша гра називається «Подорож по удаву». Я познайомлю вас з її правилами.

Кай розповідає про правила та проводить гру.

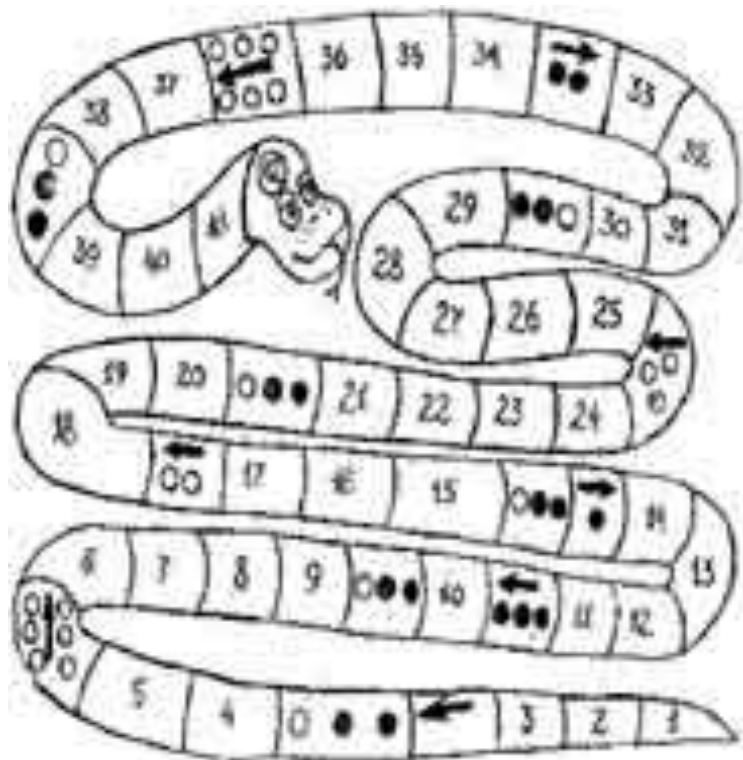
Ось і закінчується наша мандрівка. За цей час ви познайомились з основними правами дітей, які закріплені в Конвенції про права дитини, навчилися бачити ситуації, в яких вони порушуються. Знаннями, які ви отримали нині, зможете поділитися зі всім друзями, а ми вам допоможемо знайти книги, які розповідають про захист прав дітей.

ПОДОРОЖ ПО УДАВУ

Настільна гра

Умови та хід гри:

На підлозі в читальному залі викладено з окремих пронумерованих прямокутників величезного «удава».

Діти діляться на 2 команди, одна одержує зелену фішку, друга – червону. Кожен з учасників команди по черзі кидає кубик: скільки очків випадає – на

стільки кліток просувається фішка команди. Якщо фішка попадає на клітку з трьома кільцями без стрілки, на якій лежить книга, то команді належить відповісти на питання: «Які права героїв порушені у книзі?».

При негативній відповіді фішка пересувається на одну клітинку назад. Якщо фішка попаде на клітку з колом та стрілкою, то вона пересувається назад або вперед, в залежності від напрямку стрілки, на таку кількість клітинок, скільки указано кружечків.

Перемагає команда, яка перша добереться до голови «удава». Ведуча оголошує команду-переможця, нагороджує призами.

Література до гри*

1. Андерсен, Г. Х. Бридке каченя¹
- 2.. (Дитина має право на свою індивідуальність).
2. Андерсен, Г.Х. Нове убрання короля. (Право на свободу слова).
3. Андерсен, Г.Х. Снігова королева. (Дитина має право жити зі своїми батьками і нікому не дозволено їх розлучати).
4. Білосніжка та семеро гномів. (Кожен потребує любові та розуміння).
6. Перро, Ш. Кіт у чоботях. (Право вільно висловлювати свою думку).
7. Перро, Ш. Попелюшка. (Дитина має право на відпочинок).
10. Троє поросят. (Право на життя).

ДОДАТОК 3

Анкета для для учнів 3-4 класів.

Дорогі діти! Перед вами перелік запитань, на які просимо дати відповіді, вибравши правильну із запропонованих (обрану вами відповідь підкресліть):

- 1) Яку назву має наша держава?
  - a) Угорщина;
  - b) Київ;
  - c) Тернопіль;
  - d) Україна;
  - e) Польща.
- 2) Яку назву має Основний закон нашої держави?
  - a) правила поведінки;
  - b) закон;
  - c) Конституція України;
  - d) указ;
  - e) постанова.
- 3) Які кольори має Державний Прапор України?
  - a) синій, червоний, білий;
  - b) жовтий, синій;
  - c) жовтий, зелений;
  - d) червоний;
  - e) червоний, синій.
- 4) Яке місто є столицею України?
  - a) Львів;
  - b) Тернопіль;
  - c) Москва;
  - d) Харків;
  - e) Київ.
- 5) Яка мова є державною в Україні?

- a) українська і російська;
  - b) українська;
  - c) англійська;
  - d) українська і польська;
  - e) українська і англійська.
- 6) Хто повинен дотримуватися законів нашої країни?
- a) всі керівники держави;
  - b) судді;
  - c) Президент України;
  - d) депутати Верховної Ради;
  - e) весь народ України.
- 7) До якого закладу направляють одинадцятирічну дитину на перевиховання, якщо вона систематично порушує правила поведінки в школі і за її межами:
- a) спеціальна школа з посиленням режимом;
  - b) спеціальне професійно-технічне училище з посиленням режимом;
  - c) виховно-трудова колонія;
  - d) виправно-трудова колонія;
  - e) в'язниця.
- 8) Яка установа покликана захищати права дитини:
- a) кримінальна міліція у справах неповнолітніх;
  - b) сільська рада;
  - c) служба у справах неповнолітніх;
  - d) районний відділ освіти;
  - e) батьківський комітет.
- 9) До якого закладу може потрапити молодший школяр, який заблукав чи утік з дому:
- a) приймальник-розподільник;
  - b) спеціальна школа з посиленням режимом;
  - c) дитячий притулок;

- d) виховно-трудова колонія;
  - e) школа інтернат.
- 10) До якого віку дитини за заподіяну нею шкоду несуть відповідальність батьки:
- a) до 11 років;
  - b) до 15 років;
  - c) до 16 років;
  - d) до 18 років.
- 11) В якому документі викладено права та обов'язки школяра:
- a) наказі директора школи;
  - b) Конституції України;
  - c) Статуті школи.
- 12) Чи знаєш ти права школяра?
- a) Так
  - b) Ні
  - c) Не впевнений, що знаю всі
- 13) Чи знаєш ти обов'язки школяра?
- a) Так
  - b) Ні
  - c) Не впевнений, що знаю всі
- 14) Чи виконуються права школярів в твоїй школі?
- a) Найчастіше виконуються
  - b) Не виконуються ніколи або майже ніколи
  - c) Важко відповісти
  - d) Виконуються завжди
- 15) До кого ти будеш звертатися при порушенні прав школяра і в яких випадках?
- a) До завуча
  - b) До класного керівника
  - c) До соціального психолога

- d) До батьків
  - e) До друзів
- 16) Казка Г.Х. Андерсена «Дюймовочка». Який злочин учинили проти Дюймовочки окремі персонажі цієї казки?
- a) шахрайство;
  - b) вбивство;
  - c) викрадення;
  - d) розбій.
- 17) Казка Ш.Перро «Русалонька». Яке право порушується, коли Русалонька відмовляється від свого голосу?
- a) право на життя;
  - b) право на самовираження;
  - c) право на освіту.
- 18) Казка Ш.Перро «Попелюшка». Чи є порушення законів у діях принца?
- a) ні;
  - b) так;
  - c) частково.
- 19) Казка Ш.Перро «Попелюшка». Який персонаж займався порушення прав людини?
- a) Попелюшка;
  - b) мачуха;
  - c) батько Попелюшки.
- 20) Чи скоював якийсь правопорушення кіт у чоботях?
- a) так;
  - b) ні;
  - c) залежно від того, під яким кутом зору подивитися.
- 21) Казка Ш.Перро «Червона шапочка». Коли вовк обманює Червону Шапочку, чи це порушує право на її право на правду?
- a) так, це оман;
  - b) ні, це просто гра;

- с) можливо, але вона повинна бути обережнішою.
- 22) Казка Г.Х. Андерсена «Снігова Королева». Який злочин учинила Снігова Королева?
- а) хуліганство;
  - б) шайрайство;
  - с) розбій;
  - д) викрадення;
  - е) вбивство.
- 23) Казка «Колобок». Чи порушували права Колобка дід та баба?
- а) ні в якому разі;
  - б) так, порушували;
  - с) дорослі завжди праві.
- 24) Хто з тварин у казці «Колобок» учинив найнебезпечніший злочин?
- а) вовк;
  - б) лисиця;
  - с) ведмідь;
  - д) слон.
- 25) Казка «Вовк і семеро козенят». Який злочин учинив вовк?
- а) хуліганство;
  - б) шахрайство;
  - с) викрадення;
  - д) вбивство з канібалізмом.

ДОДАТОК 4

КАЗКОВИЙ ПРАВОЗНАВЧИЙ ТУРНІР

«ДИТИНА І ПРАВО»

(для учнів 4 класів)

Умови гри

Перший етап - «Казкова правознавча лотерея». В читальному залі на столі стоїть «Чарівна лампа» - житло джина. В лампі знаходяться фантики-лотереї з казковими завданнями. Учень від кожної команди по черзі виходить до столу, тре рукою лампу, промовляє заклинання, бере фантик-лотерею і повертається до своєї команди, де починається колективне обговорення. На обдумування відповіді - 1 хвилина.

«Чарівна лампа» вміщує 15 казкових запитань та 5 «щасливих випадків». Якщо джин дарує команді «щасливий випадок»,

то відповідати не потрібно, команда виграє 1 бал. За кожну правильну відповідь журі теж нараховує 1 бал.

Місця журі розподіляє в залежності від кількості балів, набраних командами. Кожна команда може використати одну підказку вчителя.

Ведучий - бібліотекар.

Другий етап - «Нагорода чарівника». Запитання для капітанів команди. На обдумування 30 секунд. За правильну відповідь - 1 бал.

Третій етап - «Юридичний волейбол». Ведучий вручає капітану м'ячик. Отримавши його, потрібно назвати одне з прав дитини і передати м'ячик наступному, котрий назве наступне з прав дитини і передасть м'яч наступному і т.д. Етап продовжується до тих пір, поки не будуть названі всі права дитини. Повтори заборонені. За кожне правильно назване право дитини - 1 бал.

КАЗКОВІ ЗАВДАННЯ

1. Згадайте казку В. Сухомлинського "Казка про гусенка". Назвіть персонажів, які скоювали правопорушення. (У цій казці можна говорити про гусенят, які не слухали маму і наражали себе на небезпеку.).

2. Казка Г.Х. Андерсена «Дюймовочка». Які злочини вчинили проти «Дюймовочки»?

3. Українська народна казка «Колобок». Які права встиг використати Колобок у своєму житті?

4. Які тварини в казці В. Сухомлинського "Пригоди Лисички-сестрички" виконували роль охоронців порядку? (У цій казці можуть бути персонажі, які слідкують за порядком, наприклад, Лисичка або інші тварини, що навчають правилам.)

5. Народна казка «Троє поросят». Уявіть, що ви суддя Лісового суду. До вас звернувся потерпілий вовк зі скаргою на поросят.

Що ви йому відповісте?

6. Казка «Попелюшка». Які права Попелюшки порушувалися в цій казці? Хто їх порушував?

7. Казка О В. Сухомлинського "Пригоди Лисички-сестрички".

Чи правильно вчинили охоронці, які схопили Лисичку-сестричку і не дали їй можливості висловити свою думку? (Обговоріть, чи справедливо було не вислухати її версію подій.)

8. За казкою Ш.Перо «Попелюшка» доведіть, чи є порушення законів в окремих діях мачухи.

9. Казка «Вовк і семеро козент». Яке повинно бути покарання для вовка за вчинений ним злочин? Що це був за злочин?

10. Українська народна казка «Колобок». Чи правильно зробив Колобок, коли втік з дому? Поясніть свою думку.

11. Українська народна казка «Котигорошко». Як називалася країна, в яку потрапив Котигорошко? Чому вона так називається?

12. Казка «Колобок». Хто в цій казці скоїв найнебезпечніший злочин? Чому ви так вважаєте?

13. Казка Ш. Перро «Кіт у чоботях». Чи скоїв якийсь правопорушення кіт у чоботях? Поясніть.

14. Казка Г.Х. Андерсена «Снігова королева». Який злочин учинила Снігова королева?

15. Українська народна казка «Колобок.» Чи порушували права Колобка дід та баба? Поясніть свою думку.